שלושה אחים

יוסף שריר אבנרי

מרים דרור

המשורר מ. ג. לַנגֶר: קווים לביוגראפיה

סיפור חייו של מרדכי גיאורגו לַנגֶר הוא סיפור־חיים שסתריו מרובים. יש עדויות על הביוגראפיה החיצונית של חייו, וביניהן גם של לנגר עצמו. אבל הביוגראפיה הפנימית שלו, המניעים למעשיו, למהפכים הדראמאטיים שבהם, ולפעילותו היוצרת – הם בגדר נעלם. גם מי שהכירו בחייו, ועקב אחר עבודתו הספרותית, לא יכול היה לסכם את התרשמותו מדמותו של לנגר, עם הסתלקותו, אלא כך:

> נחתמה פרשת חייך, ידידנו הבודד, הגלמוד, הערירי. נחתמה פרשת חייך ולא נחתמה חידתם. מה שהיה לנו סתום בפגישות, שיחות עמך, בקריאת דבריך, סתום גם עתה והשאלות רבו מה רבו.[1]

מיסמך על חייו של לנגר נכתב על־ידו עצמו בפראג, בכ״ג בטבת תר״ץ (1930):[2]

> נולדתי בפראג בשנת תרנ״ד ביום י״א של אדר ב׳, דהיינו יום 19 במרס 1894 (במטריקה נרשמתי בטעות ביום 7.4). אבותי ואבות אבותי היו עד כמה שאוכל להיוודע מתושבי הארץ הצ׳כית. אבי סוחר ואחד ממייסדיה של אגודת המתבוללים הצ׳כים. אחי הגדול פרנטישק סופר צ׳כי. אני נמשכתי אל היהדות כבר בילדותי בחזקה מיוחדה. למדתי ב־בתי־ספר צ׳כיים (ב״ס עממי וריאלי). עברית למדתי בשעות הוראת ה״דת״ ואחר כך בחשאי מפי רב זקן, בשיעורים פרטיים התחלתי לומד גמרא. גם הקבלה משכתני מאד. שנה קודם להתפרצות המלחמה נסעתי אל הרבי מבעלז בגליציה, הפסקתי על אפם ועל חמתם של הורי את כל למודי חול ונעשיתי חסיד בעלזאי. עסקתי רק בתורה (גפ״ת, חסידות, קבלה) יותר מעשר שנים. עד כמה שיכולתי להיפטר מן העבודה בצבא חייתי בין החסידים בפראג (פליטי המלחמה) או ב״חצרו״ של הרבי שלי ברצפרד באונגריה במאריענבד ובמונקאטש. בזמן ההוא למדתי גם אידית על בוריה. אחרי המלחמה עברתי לוינא אשר שם הייתי זמן מה תלמיד הפדגוגיון העברי. כעבור כחצי שנה שבתי לפראג ונתקבלתי לפקיד במועצה הלאומית. מני אז עבדתי חליפות במוסד זה ובועד הציוני המרכזי ובקק״ל בפראג. משנת תרפ״ג ואילך הנני מורה ה״דת״ בבתי־הספר הכלליים בפראג. מאמרי הראשון יצא ב׳המצפה׳ (שבועון שהיה יוצא בקרקא) בש׳ תר״פ. בש׳ תרפ״ג פרסמתי ג׳ שירים ב׳קולות׳ של א. שטיינמן בורשה. אחר כך יצא לאור (בעצם השנה ההיא) ספרי *Die Erotik der Kabbala* בפראג. מני אז הרביתי לכתוב. משנת 1923 ואילך נעשיתי לעוזרו *Ceské Slovo* של היומן הצ׳כי בענייני המזרח בכלל ובשאלות היהדות בפרט. והוא הדין של ׳זעלבסטוועהר׳ (שבועון ציוני בפראג). מאמרים אחדים במדעי היהדות פרסמתי גם ב*Imago* (רבעון פסיכואנאליטי של פרופ׳ פרויד בברלין) ובאלמאנאך של קק״ל בפראג. מלבד זה אכתוב עוד מפקידה לפקידה בשלושה עתונים צ׳כיים. בשנת תרפ״ט יצאו לאור ׳פיוטים ושירי ידידות׳ שלי בפראג.

עדות זו מקיפה תחום חיים בן 36 שנים מתוך 49 שנות־חייו של לנגר.

על הרקע המשפחתי והרוחני של לנגר אפשר ללמוד, קודם כל, מאחיו, פרַנטישק לנגר. פרַנטישק (1888–1965) היה סופר־מחזאי צ׳כי, ידיד־נעוריהם של יארוסלב האשק והאחים צ׳אפק. נוסף להיותו סופר היה ד״ר לרפואה. שתי מלחמות העולם העמידוהו בראש השירות הרפואי של הצבאות הצ׳כוסלובאקים בגולה. בשרתו בצבא

1 דב שטוק [סדן] ב״דברי מספד״ על מ.ג. לנגר, שפורסמו ב׳גזית׳ כרך ה, חוב׳ ו; ב׳דבר׳, 19.3.43; ב׳הגה׳, 9.4.43; וב׳אבני זכרון׳ (עם עובד: ת״א תשי״ד), 247.

2 המסמך מצוי באוסף האוטוגראפים (אוסף שבדרון) בביה״ס הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים.

האוסטרי נפל בשבי הרוסים, הצטרף ללגיון הצ׳כי שאורגן ברוסיה ע״י תומס מאסאריק, משחרר הצ׳כים והסלובאקים מעול ההאבסבורגים. עם כיבוש צ׳כיה ומורביה ע״י היטלר, נמלט ד״ר לנגר לצרפת ואחר־כך לאנגליה. ב־1945 חזר לפראג המשוחררת, וב־1947 העניקה לו ממשלת צ׳כו־סלובאקיה תואר של אמן לאומי. פרנטישק לנגר היה יהודי מתבולל. רק בערוב ימיו, בעקבות השואה, החל מגלה עניין בבעיות היהדות וישראל. הוא היה האיש הקרוב ביותר למרדכי.

במבוא למהדורות החדשות של ׳תשעה שערים׳ (ספרו בצ׳כית של מ.ג. לנגר, ראה להלן), פירסם פרַנטישק הקדמה בשם ״אחי יֶרֶד״ ובה סיפר על אחיו (יֶרֶד, מרדכי גיאורגו). מהקדמה זו אנו לומדים על לנגר יותר מאשר מכל מקור אחר.[3]

בגלל חשיבותה של עדות זו, אני מוצאת לנכון להביא את עיקריה, על־פי תרגומה האנגלי (קטעים אלה אינם מופיעים בנוסח המקוצר שנדפס ב׳אמות׳):

> ״הסב שלי מצד אבא גר בכפר הררי ששמו רנסקו ואשר נבנה לפני הרבה זמן בקרבת בית־חרושת לברזל (שאגב היה כבר חורבה ממש כאשר אני הייתי ילד). בית החרושת הנ״ל נבנה ע״י הקארדינל דיטריכשטיין באמצע המאה ה־17. הקארדינל הביא עמו מהולנד את ׳יהודי החצר׳ שלו, אשר בא לגור בכפר. והוא שהיה אבי־אבותינו. במשך יותר מ־250 שנה חיתה משפחתנו באותו הבית בכפר הנ״ל.
>
> ״אני נזכר בסבא שלי בבהירות רבה, כי ביקרתיו לעתים קרובות [...] הוא היה גבוה ודק, וכמו יתר בני הכפר היה מגולח למשעי על לחייו ועל הסנטר, אם כי ביצע את הגילוח לא עם סכין־גילוח – אשר יהודי כשר לא היה מעיז לנגוע עימו בעור פניו, אלא במין תכשיר אשר הוריד את הזקן בפעולת שפשוף פשוטה. מלבד חלקת אדמה צנועה, היתה ברשותו גם חנות קטנה, אשר את הסחורות הביא אליה על מריצה מהתחנה הקרובה. במשך הזמן רכש כמה סוסים ולעתים היה יוצא לסחור בתוך מרכבה מכוסה מקלעת.
>
> ״הייתי רגיל לראותו בבוקר שם את התפילין ומתפלל. היה בקי בכל התפילות שיש לאומרן עם התפילין. ידע גם לכתוב עברית. הוא דיבר גרמנית נכונה והצ׳כית שלו הצטיינה באותה הטעמה הררית האופיינית לכל יתר הכפריים. בשביל לקיים את סדר התפילות בימי ששי, שבת וחגים, היה אוסף את היהודים מהסביבה בעיירה הקטנה שלו. הסבתא, כמובן, היתה מבשלת אוכל כשר למהדרין. הסבא היה ענו כמו השכנים שלו, ומלבד כמה סטיות, שהכפר היה רגיל בהן, הוא חי כמותם והיה בידידות אתם. כאשר נפטר, ליוותה אותו כל אוכלוסיית הכפר [...]
>
> ״לקראת סוף המאה הקודמת, זזו אבותינו לערים, כשהם לוקחים אתם את כל האוצר של הרגלים דתיים ותודעה יהודית מהבית. הסביבה החדשה, דרך החיים החדשה, טרדות יומיום וכל הרעיונות והעיסוקים החילוניים אשר לחצו עליהם, לא היוו עידוד לרגשותיהם הדתיים ויצרו קושי להחזיק במנהגיהם הישנים. נוסף לזה, הכריזה אוכלוסיית הערים על ליבראליזם דתי אשר משך את היהודים אל החברה החדשה. וזה – שוב – החליש את זיקתם אל אמונת אבותיהם.
>
> ״עודני זוכר מימי ילדותי את אבא כשהוא כורך את התפילין מסביב לזרועו. יותר מאוחר, חדל הדבר להיות הרגל קבוע אצלו, עד שנעשה דבר נדיר. אינני יודע אם שמר על כך אחרי שעזבתי את הבית. כאשר היה מניח תפילין, היה קורא בקול את התפילות העבריות, אם כי לא הבין את המלים [...] במשך שנים רבות שמרנו על כשרות האוכל, אבל זה בעיקר הודות ליוליה, הנוצריה האדוקה, אשר שירתה בנערותה אצל דודתנו, יהודיה מחמירה, ואשר השגיחה שאנו נשמור לא רק את התקנות הנוגעות לאוכל, אלא גם דינים אחרים של הדת היהודית.
>
> ״מבחוץ, התבטא הקשר של אבא לאמונתו בביקור סדיר בבית־כנסת מפואר, שהוחזק ע״י הפרבר שלנו בפראג, קרלובסקה וינוהרדי; בחברות בכל מיני מוסדות צדקה יהודיים, ובצורת ההיענות שלו (בלב פתוח וביד פתוחה) לצרכי החברים – המאמינים. בשביל לעמוד בתחרות העסקית, היה עליו לשרת מאחורי הדלפק גם בשבתות, אבל כפיצוי על כך (נאמר לנו שהוא הבטיח את זה לסבא שלו), הוא התנזר מעישון מיום ששי עד מוצאי שבת – למרות שהיה מעשן הרבה. כתוצאה מזה היה תמיד מתוח בשבת ואי־אפשר היה לבוא עמו בדברים.
>
> ״משפחת אבא היתה מעשית מאד. מוצאה של משפחת אמא היה מאותו האיזור הכפרי, אבל היא היתה יותר מעודנת ותרבותית. בין אבותיה נמצא רבי נערץ. אחד הדודים שלנו היה חורט בעץ ובין בני הדודים המרובים היו כמה רופאים, מתימטיקאי ומשורר [...]
>
> ״בימי ראשון אחה״צ היה אבא מוציא את כל המשפחה מחוץ לעיר. ברור, שהוא שלח את הילדים לבתי־ספר צ׳כיים ודאג שיהיו לנו ספרי קריאה צ׳כיים כבר מהילדות. הוא השתיך לכעשר חברות, מבלי להוציא מכלל זה גם את התנועה הפאטריוטית

3 רשימה זו באה כמבוא למהדורה השניה של *Devét Bran*, שיצאה בפראג ב־1965, ובתרגום האנגלי שלה, *Nine Gates*, שראה אור בלונדון ובניו־יורק ב־1961. הרשימה פורסמה גם בספר זכרונותיו של פ. לנגר: ׳היו והיה׳ (בצ׳כית: ׳בילי א בילי׳) והופיעה בקיצורים ב־1959, ב־*Zidovska roĉenka*. הנוסח המקוצר תורגם לעברית ע״י א. פולאק, ופורסם ב׳אמות׳, ו, (סיון־תמוז תשכ״ג), 66–72.

של סוקול. מדי פעם היה הולך לבתי־קפה לשחק בקלפים, ובקיצור: הוא חי בדומה לסוחרים זעירים אחרים בתוך הרחוב המיוחד הזה שגרנו בו בפרבר של פראג.

"ההסתגלות הזו לסביבה היתה עוד יותר אופיינית לדור הצעיר, שאליו השתייכנו אנחנו. בביה"ס, בשיעורי הדת, הצלחנו בקושי לקרוא את האותיות העבריות, ובחוסר דיוק כזה, עד שבשנים יותר מאוחרות, הסתפקתי בהסתכלות באותיות עתיקות ומפוארות אלה, מבלי להבין את משמעותן. מתולדות העם היהודי למדנו לא יותר מאשר, למשל, מתולדות רומא, וגמענו קצת מהמהות והמוסר של הדת היהודית. מהבתים שלנו קיבלנו בתחום זה מעט, ובמקרה שלנו – כמעט כלום. האקט הדתי האחרון שלי היה הקריאה בתורה כאשר הגעתי לבר־מצווה.

"מכל הצדדים שלטה סביבנו המחשבה הרא־ציונליסטית, והמבט של כל הדור שלנו – ה־יהודי והלא־יהודי – היה רחוק מכל תחושה מטאפיזית. היות והזנֵנו יותר וגם קיבלנו טיפול טוב יותר מאשר אבותינו – גדלנו וגבהנו לכל הפחות בגובה של ראש בהשוואה אליהם, ולפיכך היינו חברים מקובלים בצוותות של כדורגל או בחוגים ספורטיביים אחרים. כל זמן שהאנטישמיות לא הרימה ראש ולא התקרבה אלינו יתר על המידה – הביט הדור שלנו על פנקס הלידה כעל הקשר היחיד עם היהדות. מחוץ לזה התעניינו בכל הבעיות השונות שזעזעו בזמן ההוא את העולם, או את העם שבקרבו חיינו, שבתוך תרבותו גדלנו, ושבחייו חשבנו לקחת חלק פעיל [...]

"הציונים, שבעת ההיא היה מספרם קטן בלבד, היו שונים לגמרי מבני הדור שלנו. בחלומותיהם הם ראו את א"י כארץ היהודים, את היהודים – כעם, ואת דתם – כאות של לאומיותם העברית. גם בפראג, כמו בכל אירופה המרכזית, היו משפחות יהודיות שחשבו עצמן ליותר דתיות ממשפחתנו. אבל היו גם כאלה שהרגישו עצמן פחות דתיות. אנשים אלה התרחקו כל כך – עד שניתקו את הקשר עם הציבור היהודי ולא התרגשו גם מנשואין מעורבים [...] היו בפראג, מלבד אותם עשרים או שלושים אלף האדישים לגבי אמונתם, עוד חוגים של מאמינים בלתי מתפשרים באדיקותם, אשר היוו מין אצולה דתית יהודית. היה זה כמעט בלתי נמנע לגבי העיר שהמשוררים היהודיים העתיקים קראו לה 'פנינת הערים' ו'עטרת העולם'; העיר, שהתפרסמה בבית־כנסת יהודי מהמאה ה־13, בבית־הקברות היהודי הישן, היפה והפיוטי [...]

"בתוך החוגים הללו של יהודים דתיים ואנשי תרבות יהודית גבוהה, מצא אחי יירד'י מורה לעברית ולמסורת דתית, מדריך ויועץ בלמודיו הבאים. אבל בשביל להשיג את זה היה עליו להרחיק לכת ולעזוב את משפחתו".

לעדות זו, מבקשת אני להוסיף כמה הערות על הרקע המשפחתי על־פי דברים ששמעתי מפי אנה לודמילה לנגרובה, אלמנתו של פרנטישק לנגר (היתה אשתו השניה). הדברים סופרו לי בפגישה שנתקיימה בעין־החורש, ביום 3.7.69, בעת ביקורה של הגב' לנגר בישראל.

(א) אמו של לנגר היתה אשה אינטליגנטית, מבוגרת מן האב בעשר שנים, והיתה כמעט חרשת – שמעה רק מקרוב, בשעה שדיברו אליה בקול רם עד כדי צעקה.

(ב) האב היה אדם פשוט, אך עדין־נפש, ובעל תפיסה אינסטינקטיבית נכונה. הוא תפס בחוש אינסטינקטיבי את המעשה הנכון שיש לעשותו – וכך עלה בידיו לחנך את ילדיו בדרך הנכונה.

(ג) הבנים: בכור האחים היה פרנטישק. האח הבינוני – יוסף – היה (על־פי עדותה של הגב' לנגר) טיפוס פאסיבי ומלאנכולי. הוא היה כימאי במקצועו, אך לא סיים את למודיו. יוסף היה זה שירש את חנות המשקאות הקטנה של האב, הרחיבה, ואף הקים לצידה עסק קטן לייצור ליקר. כאשר נכבשה צ'כיה ע"י הגרמנים, נשארו בה יוסף ואשתו ברטה. הם היו צריכים להישלח לטרזינשטאט, אך עוד לפני־כן איבד־עצמו־לדעת יוסף בחליה. ברטה עדיין שהתה אז בפראג, ודאגה לקבורתו. ב־1945 נודע, שהיא מצאה את מותה באושוויץ. ילדים לא היו להם.

דבריו של פ. לנגר לעיל מביאים כמה ממאפייניה של "פראג היהודית". יהודתם של אנשי המעמד הבינוני־אמיד היתה יהדות "פושרת", והתבטאה בכך שהיו נמנעים מלעשן בשבת, והיו נוטשים לשעה קלה את העסק הפתוח בשבתות ובמועדים, על מנת לברך ב"סינגוגה" המפוארת של "וינוהרדי", בית הכנסת בו נגנו בעוגב ואת קטעי הסולו שרה בעברית זמרת נוצרית מן התיאטרון הגרמני. אך אנשי הרוח היהודיים של אותה תקופה, בין אם התבוללו ובין אם עמדו ביהדותם – יצרו מזיגה של שלוש תרבויות: יהודית, גרמנית וצ'כית. הם היו יהודים, אך כתבו גרמנית, וראו עצמם כצ'כים לכל דבר. דברים מעניינים על "הטיפוס של פראג היהודית" מביא מאכס ברוד במאמר בשם זה:[4]

"אכן, זה מכבר הרגישו בכך, שלספרות היהודית (בלשון הגרמנית והצ'כית) שנוצרה בעשרות השנים האחרונות בפראג, היה משהו מיוחד, שהבדיל אותה מזו שנוצרה במרכזי הספרות אשר בווינה ובברלין. שניצלר והופמנסטאל הווינאים, קר וקורט הילר הברלינאים, היו נתונים באטמוספירה אחרת ושונה מזו של המשורר פראנץ קאפקה – זו הדמות הראשית שהעלתה מתוכה יהדות פראג בזמן האחרון. אבל את ההבדל הזה אין

[4] פורסם ב'גליונות', ה, חוב' יא־יב, 406–407.

להגדיר במלים. כשמת פ. קאפקה, כתב ידידי (לנגר), שיר קינה מזעזע־לב על מותו. ואת השיר הזה כתב עברית. בטוח אני, כי בברלין או בווינה היה דבר כזה מן הנמנע.

"אנו, בני פראג, הרגשנו תמיד את הקשר החי למורשה הישראלית העתיקה, יותר משהרגישו זאת סופרי הערים האחרות שכתבו בהן גרמנית. כתבנו גרמנית בתוך אוכלוסיה צ'כית, שהיינו קשורים אליה בהרבה קשרי־אהבה ויחסי־כבוד הדדיים. דבר זה בלבד כבר מָנענו מלצרף את עצמנו על נקלה וללא היסוס לרוח־העם הגרמנית, מה שהיה שכיח יותר בברלין ובווינה [...]

"אותם הניואנסים המיוחדים לכל מה שיצרנו, מקורם לא רק במרחק שהיינו מרוחקים מגרמניות קרקעית, שלא היתה מצולם מצויה בפראג, ובהתקרבות הדקה לסלאביות, אלא קודם כל בהבחנת העבר היהודי והמסורת התרבותית־יהודית. כיוון שהרקע, שעליו נלחמו ביניהם הכוחות הסלאביים והגרמניים, לא גילה כל גוון ברור ומפורש – הובלט הצביון היהודי באופן פלאסטי ובאין מפריע [...] וכך הודלק הגניוס של פראנץ קאפקה בהיפגשו עם החבורה העניה והקטנה של שחקנים יהודים ממזרח־אירופה, ששיחקו בפראג על הבמה של אחד מבתי הקפה הצדדיים והמלוכלכים [...]

"גיאורג מרדכי לנגר [...] הרחיק עוד יותר: קם ועלה לרגל למזרח־אירופה, וזמן רב לפני המלחמה, מעבר לכל האופנות הספרותיות, שהה כחסיד בחצרו של רבי גליצאי. ורק עכשיו, עשרות שנים לאחר כך, פירסם אדם מופלא ופאראדוקסאלי זה את זכרונותיו מימי עלומיו ההם, ימי השכרון הרומאנטי שלו. כאשר חזר ממזרח־אירופה לפראג היה עטור 'פיאות' ולבוש בגדי יהודי ירא־שמים מהמזרח. אחר־כך כתב שירים ומחקרים פסיכואנאליטיים, סידר וערך יחד אתי 'הגדה' לפסח וכתב בצ'כית עתיקה ומסוגננת את תולדות ה'צדיקים' הגדולים שבמזרח אירופה. החותם הרוחני המיוחד 'פראג' מאיר באור משנה מתוך יצירתו של אדם זה [...] ".

לנגר הוא קודם כל איש אשר חיפש תשובה למצוקת־נפשו במקומות שונים, ומנוגדים לעיתים. נראה שחיפוש זה החל בגיל צעיר למדי. אחיו פרנטישק מעיד, כי כבר מגיל חמש־עשרה גילה התעניינות במיסטיקה ובדת בכלל, אך בעיקר בדת היהודית, עד שלבסוף, "התמסר כולו ללימודה וללימוד מצוותיה ומנהגיה, לכל פרטיהן ודקדוקיהן, הגובלים אולי באמונה תפלה. איני סבור שהגיע להשתעבדות פורמאלית זו לפולחן הדתי, לפני שבירר לעצמו את תוכנם האמיתי של הרעיונות הדתיים. את אלה חיפש בכרכים העבים של התלמוד, שבהם היה שקוע לילות שלמים, כשכובע על ראשו והוא קורא בהם בקול עמום. על מצוות הדת שמר בצורה מופגנת והתמסר להן עד כדי כך, שחדל לבקר בבית־הספר. כלפי משפחתו הסתגר בשתיקה, כאילו לא כדאי היה לו להתעסק בענייני העולם הזה. הוא ויתר על כל העשוי לשמח לבו של נער: על תברים וספורט ואפילו על הקונצרטים של הפילהרמונית, שהיו כה אהובים עליו. על התנהגותו יכולתי לשפוט משתי נקודות־מבט: כסטודנט לרפואה שלפני גמר הלמודים, קבעתי פסיכופאתיה חולפת של נער מתבגר; כסופר, כיניתי אותו – 'חולם הגיטר'. ('אמות', 66:1; ר' הערה 3)

הפנייה אל המיסטיציזם קשורה גם בהשפעתו של ידיד־נעורים של לנגר: אלפרד פוקס. בנוסח המרחב של 'אחי יירד'י' מספר פרנטישק על השפעה זו:

"פוקס היה עלם תמיר יפה־מראה, חולמני במקצת אולם מצטיין בלימודיו. נראה שהוא היה הראשון מן השניים שנתפס למיסטיציזם דתי. אחי נדבק בהתלהבותו והם פנו קודם כל לספרות יהודית. לשם כך למדו עברית [...] אח"כ הגיע פוקס למסקנה כי הדת הקאתולית יש לה יותר מה להציע בתחום המיסטיקה, והוא נעשה להוגה דתי מעמיק ולפילוסוף קאתולי נועז".

סופה של דרך זו, לגבי לנגר, היתה הפנייה אל החסידות – הליכה לבלז. בין כל חידות־חייו זוהי המפתיעה ביותר והבלתי־מוסברת ביותר. את פרטיה החיצוניים מספר פרנטישק:

"בקיץ 1913 הוא ארז מזוודה קטנה, הכניס לתוכה את הלבנים הנחוצים ביותר, כמה ספרים ואת התפילין שלו ועזב את הבית. רק לגב' יליה – עוזרת נוצרית ותיקה בביתנו, שעמה היה קשור קשרי אהדה הדדית, כנראה בגלל האמונה העמוקה המשותפת לשניהם – גילה שהוא יוצא לגאליציה... לאחר שבועות מספר קיבלנו ממנו גלויה מן העיר בלז שבגאליציה המזרחית. הוא ביקש שלא נדאג לו, והודיענו שהוא בריא ומתכוון להישאר זמן־מה בבלז. זו היתה נסיעתו הראשונה אל החסידים וישיבתו הראשונה בתוכם". ('אמות':67)

על משמעותה הפנימית של הליכה זו מנסה לעמוד מ.ג. לנגר, ברשימה האוטוביוגראפית־סיפורית: "בדרך המלך":[5]

"נגלו הדרך וקשה משבעה דרכים אחרים. עובר ארצות תבל, הפולש לסבכי יערות־בראשית חדל־נסיון ונשק, אינו עולה בהרפתקנותו על ברנש, אשר עָרַב לחדור לתוך אותו העולם המופלא, הדוחה את הבא מן החוץ בזרותו. ובני המערב שהצליחו לעבור דרך זה, נער יכתבם. אפונה, אם מספרם עולה על מספר האצבעות הרושמות את הטורים האלה.

"בן חשע עשרה למשפחה המחוברת לקרקע הצ'כית מדור דור, ואשר חונך וגודל על ברכי

[5] פורסמה ב'גזית', ד', חוב' ז'–י"ב, 19–21.

התרבות המערבית, ככל בני גילו וארצו, מניח בשנת תרע״ג פראג, עיר מולדתו, דחוף בכוח געגועים, שעד היום – אחרי רתיעה של עשרות שנים – לא יעמוד על טיבם, ונוסע ביום קיץ לא עבות מזרחה, לנכר.

״משער הוא את אשר יפסיד בעצם היום הזה? – את הציביליזאציה המערבית על נוחיותיה ועל הישגיה ואת זכויות החיים המכונות בשם ׳קארייריה׳? המשער הוא, שלעולם אולי לא ישוב לטעום טעם מלא את שירת החיים, שקיסמה רדה בו עד היום ההוא וכי כל מחמדי עינו יעטו מעתה והלאה מעטה מסתורין של דעת טוב ורע?

״בדוחק הוא משער, אף בשעה שלפי דמיונו הגיע למחוז חפצו, שהקשה שבפרקי דרכו עודו לפניו. כי שער המלכות לא בהקשה הראשונה יפתח. נעול הוא בשרשרת ארוכה של יסורי גוף ונפש. אבל האיש, אשר הציץ בו, לא במהרה ישכח אוצרות אשר ראה [...]

״יום הששי. ערב שבת חזון אחרי הצהרים. העיירה בלזא מתעוררת לקבלת השבת.

״העיירות שבגאליציה המזרחית צורה אחת להן זה מאות בשנים. איכרים אוקראינים לבושי דלות, יהודים בעלי פאות ארוכות בבלויי קפטניהם, שורות בקר וסוס, אווזים, וחזירים גדולים להחריד, הרועים בכיכר העיירה באין מפריע.

״רק בשלושה דברים עולה בלזא על חברותיה. בית־הכנסת הגדול המפורסם, העטור מסביב למעקה גגו כדורי נחושת כבדים, בית המדרש רחב הידיים, שגם לו יצאו מוניטין בעולם החסידי, וארמון הרבי, הבנוי בסגנון בארוק מאוחר ופשוט – שלושתם מקיפים את הכיכר מצפון, מערב ומזרח. אף אלה בניינים דלים; אבל בפינת עולם נידחת זו הם משכיות חמדה ממש.

״ספק גרים בבלזא חמשת אלפים תושבים, ספק אין גרים בה אלא ארבעת אלפים, יותר ממחציתם יהודים. חנוונים זעירים, אומנים מאומנים שונים, שכירי יום וסתם בטלנים. רובם ככולם חיים על הרבי ועל הבאים להסתופף בצלו [...]

״ארוכות הן שעות הקיץ. עוד רב הזמן עד שיחשיך. והנה בעלות־בתים מסיימות את הכנות השבת, והגברים שכבר פרשו ממלאכתם, נתפזים למרחץ. ורבה ההמולה. אחרי שעשינו זמן מה באד המהביל וחבטנו את עורנו במכבדות ירוקים וקטנים, טובלים אנחנו כתות כתות במימי הטהרה של המקוה הבלזואית המהוללת. דלוחים הם מימיה ושמנים לרגל הטובלים בסך. נותנים הם – ככל מימי בלזא בכלל – ריח גפרית ונפט. שכן, לדברי האגדה, קילל הב״ח ז״ל את מעיינות בלזא שיהיו מימיהם מבאישים עד ביאת הגואל, כאשר גרשו אותו מעירם אנשי עדתו. אבל כל זה אינו מפריע אותנו. מה לנו, חסידי בלזא חדשים גם ישנים, ולמשפטיה הקדומים של ההיגיינה? ---

״על אף הההלה של ערב שבת, כבר נודע בכל העיירה כי לבלז בא היום ׳בחור׳ מפראג הרחוקה. מטר־שאלות יורד עלי מכל צד וצד. מבוכתי רבה. כי איני מבין לא דבר ולא חצי דבר. מעודי לא שמעתי מדברים אידית [...]

״– נרות שבת בבית הרב כבר הועלו. הנני בא יחד עם יתר האורחים – מספרם לא מועט – לקבל בפעם הראשונה את ברכת שלומו. הוגד לו, שאני הוא הבחור הפראגאי, ועוד סיפרו לו מעשי נסים, שבעיניהם ראו אותי עושה ציציות לארבע־כנפות שלי, כדין וכדת במו ידי. מצווה כזאת בידי בחור פראג שכרה בצידה. הרב קורא לי שאשוב ואגש אליו. שוב לוקח הוא את ידי והפעם הוא מסתכל ארוכות ועמוקות בעיני. רק עינו האחת פקוחה. רעותה עיוורת. נדמה לי שמתוך בבת עינו הרואה יוצאת קרן אור ובוקעת עד כליותי.

״הוא זקן חסון. עבדקן, גבה־קומה ורחב־כתפיים. מראהו כולו אומר כבוד כמראה אבות העולם. קפטן המשי שלו – אין מום בו. ׳גארטל׳ עבה אזור במתניו. בראשו שטריימל בעל שלושה עשר זנבות צובל מבריק. (בימות החול הוא חובש לראשו ספודק, מצנפת פרוה גדולה וכבדה).

״ככה איפוא נתקבל הבחור הפראגאי – על ידי הרב הצדיק רבי יששכר דוב רוקח זצוק״ל, בן בנו של הקדוש רבי שלום, מבלזא, ואולי אחד האחרונים מן הזוכרים אותו.

״וחיבה יתרה נודעת לי מפתח דבריו. שאול שאל אותי – עד כמה שקנתי לצחות לשונו – לפראג מולדתי. אף הוא היה שם פעם אחת. יחד עם אביו, רבי יהושע׳לה ז״ל. ושניהם התפללו שם בבית הכנסת העתיק והשתטחו על קברו של מהר״ל, אב זקנם הקדמון [...]

״לא ארכה אז ישיבתי בבלזא. לא כאן המקום לגלות את הסיבה, ברם סופו של דבר, חזרתי לפראג, אל הורי, כסבור שחיי יחזרו למסלולם. כאילו לא קרני דבר. אך לא כן היה חלקי. פעם אחת בלילה לא יכולתי להירדם. שוכב אני על מיטתי בחדרי, ופני אל המטבח, דהיינו לצד המזרח. דלת המטבח קצת פתוחה וגם החלון אשר ממולה פתוח. פתוח כלפי מזרח גם הוא, אשר שם בריחוק מעת לעת ועוד שעות של נסיעה ברכבת נמצאת בלזא. לשוא עוצם אני את עיני. שנתי נדדה. פתאום כאילו סינוורה אותי אלומת אור אשר בקע לחדר משכבי דרך פתחו של המטבח. מה זה? הלא ידעתי כי כיביתי את העששית וכי במטבח אין איש. לטשתי את עיני. ובתוך אותו האור, וכאילו רק צעדים מספר לפני, הנה רואה אני בעליל – את הצדיק מבלזא. יושב הוא בחדרו הבלואי ועינו פקוחה עלי. על פניו מלאי ההבעה זורח אור חיוכו הנעלה, המתעלם כמעט מן הראיה מרוב עדינותו. הוא החיוך של חכמה עילאה. איני יודע כמה זמן קם החזון. אבל היה בו כדי לזעזע את נפשי עד היסוד בה.

״ובכן אני שוב נוסע. הפעם לחלוטין (ככה דימיתי בנפשי).

״אך אשר לאותו חזון לילה, נודע לי אחר־כך במסיבת חסידים, שזה היה חסד הבורא ממש. ראית צדיק חי ממרחקים ובהקיץ, חזון לא נפרץ אבל שכיח הוא אצל החסידים. וגדולה היא במעלה, ראיה כזאת, יותר מגלויו של מת, ואפילו מגילוי אליהו״.

בין נסיעתו הראשונה והשניה לבלז, חזר מרדכי לפראג – והעמיק בחזרתו זו את תחושת הזרות והחידה בקרב בני־משפחתו. עדותו של פרנטישק על תקופה זו היא רבת חשיבות: גם להבנת דמותו של מרדכי, וגם להבנת תגובת הסביבה:

״כולו המום, הודיע לי אבא כי יירז׳י חזר. בראותי את אחי, הבנתי את בהלתו של אבא. יירז׳י עמד מולי לבוש מעיל שחור, מהה, גזור בצורת קאפטאן ויורד מן הסנטר ועד לרצפה, וחבוש כובע עגול מפלושן שחור, בעל שוליים רחבים. הוא עמד כפוף, כשלחייו וסנטרו מכוסים זקן אדמוני. מאוזניו ועד לכתפיו גלשו שערות מסולסלות – פיאות. בשאירית פניו הבהיק עור לבן, חולני, ועיניים שנראו לעתים עייפות ולעתים קודחות. אחי לא חזר מבלז הביתה, אל ה׳ציביליזאציה׳ – הוא הביא את בלז עמו, המשיך בהרגליו, אשר מלפני נסיעתו מזרחה, ואף התריפם והוסיף עליהם הרגלים חדשים. הוא לא רחץ את ידיו לפני הארוחה, כפי שנוהג יהודי דתי השומר גם על הנקיון, אלא הזיל, מסיר קטן, טיפות אחדות על שתי בהונותיו. הוא לא הושיט ידו לאשה – אינני זוכר, אם הוציא מכלל זה את אמא – ובשוחחו עם אשה, ואפילו היתה זו גב׳ יוליה הקשישה, היפנה לה את גבו. את תפילותיו שר בקול רם ובהתלהבות, כשהוא מתרוצץ בחדרו. עכשיו היו חשודות בעיניו גם המסעדות הכשרות שבפראג. על כן ביישל לו בבית על תנור־ספירט כל מיני דייסות, ובעיקר אכל לחם ובצל, שריחו מילא את חלל הדירה.

״מה שהתרחש בין כתלי הבית אפשר היה עוד לקבל מתוך סובלנות. אולם קשה יותר היה, כאשר יירז׳י יצא החוצה. לבושו, תסרקתו והילוכו – ריצת־חיפזון – עוררו ברחוב תשומת־לב ולעג. מובן, שכל זה פגע במשפחתנו כולה. מאז נפלו חומות הגיטו, זה שלושה דורות, לא נבדלו היהודים בסביבתנו בחיצוניותם משאר התושבים; אף כי במזרחה של המונארכיה האוסטרית־הונגארית, בשטח המאוכלס רוסים־לבנים ופולנים, המשיכו עדיין היהודים ללבוש את הקאפטאן הקודר ואת הכובע האופייני, ושמרו על כל מיני מנהגים עממיים. בפראג היה מופיע בלבוש כזה, ולעתים רחוקות, רק פושט־יד גאליציאי. דמות כזאת היתה דבר יוצא מגדר הרגיל ברחובות העיר [...]

״מובן, שהדבר גרם אי־נעימות רבה לבני ביתנו. משפחתנו, כחברה היהודית כולה בסביבתנו, התבוללה לחלוטין, סיגלה לה את כל גינונית של הסביבה ומנהגיה – האם הופעתו זו של יירז׳י לא הטילה עלינו צל של העמדת־פנים וזיוף? איני יודע, כיצד ראו את הדבר שכנינו; ודאי, מתוך רחמים, ראו את אחי כ׳בלתי־נורמאלי׳. אולם, דומני כי את אבי ובני־דורו זיעזעה הופעה זו מטעם אחר. היא פגעה בהרגשת בטחונם ויציבותם; יתכן שעוררה בלבם זכר סיפורים שנשכחו, על המצוקה והעוני בגיטו, על חיים ללא זכויות וללא חירות, על מצב של השפלה וסבל. זו לא היתה אי־נעימות חברתית או מסחרית בלבד. ביניהם התהלכה רוח רעה של העבר, דמות שעלתה מקברה ושימשה אות־אזהרה. [...] יחסה של משפחתנו אל יירז׳י בימים ההם העלה על הדעת את סיפורו של פראנץ קאפקה ״הגלגול״. שם מסופר על משפחה החורגת ממסלול הרגליה וסדריה משום שבנה נהפך פתאום למקק־ענק. [...]״ (׳אמות׳:67–68)

גם כאשר, מאוחר יותר, הסתגל מרדכי במקצת אל דרישות החברה הפראגאית – קיצר מעילו, חבש כובע פשוט וסירק את פאותיו אל מאחרי אוזניו – הוא נותר מחוץ, תמהוני ויוצא־דופן. מלחמת־העולם הראשונה מצאה אותו בחצר הרבי מבלז, שנמלט יחד עם חסידיו להונגאריה. יירז׳י גוייס לצבא. מספר פרנטישק:

״בשנת 1915 זכיתי לחופשה ראשונה; באתי הביתה ומצאתי את יירז׳י בבית־סוהר צבאי. שירותו בצבא היה קשה עד מאד. הוא נהג לקום שעה לפני תקיעת התצוצרה, כמעט בעוד לילה, למען יוכל להתפלל לפי כל הדקדוקים; ומתפרנס היה בלחם ובצל, שכן סירב להביא לפיו מאכל מן המטבח הצבאי. כל זה הירשה לו הצבא. אולם בשבתות סירב לשאת את רובהו ולעשות כל עבודה. על כך הוא הועמד למשפט ועונש כבד נגזר עליו. אחי עוד הכביד על מצבו, כאשר סירב לענות על השאלות שהוצגו לו, ובסופו של דבר חדל לדבר לגמרי. חזרתי לפראג בדיוק בזמן, כדי לספק לרופאים, שבדקו את מצבו הנפשי, פרטים על התנהגותו הקודמת, והוא נשלח הביתה כחולה־רוח. יירז׳י היה משוכנע, שהרבי מבלז הוא ששיחררו בדרך נס מהשירות הצבאי. כשהסברתי לו את חלקי במעשה, אמר כי אפשר שהנס הוא בזה, שבכלל קבלתי חופשה מן החזית. ייתכן שצדק״. (׳אמות׳:68–69)

הפרידה מן החסידות היתה כנראה תוצאה של כמה גורמים. גורם חיצוני הוא התפוררות המונארכיה האוסטרית־הונגארית, עם גמר מלחמת העולם הראשונה. החסידים נעשו לאזרחי הרפובליקה הפולנית החדשה. ואילו לנגר – לאזרח הרפובליקה הצ׳כוסלובאקית. הגבולות שהפרידו ביניהם גרמו להחלשת הקשר. אך לא הם בלבד. בהקדמתו ל׳תשעה שערים׳ מדגיש לנגר כי הפרידה היתה תוצאה של גורמים נפשיים:

״[...] ושוב אנו ברטספרט. חגי הסתיו כבר

מאחרינו. זוהי שנת 1918. כולנו חלושים מאד. השפעת מפילה בנו חללים. אבל מלת־קסמים מהלכת על פני העולם: שביתת־נשק, שלום!

"הבחור המסכן מפראג נתקף התרגשות מוזרה. הוא איננו מבין בעצמו מה קורה לו, בדיוק כמו באותו היום, לפני חמש שנים, כאשר יצא למסעו הראשון לבלז. הוא נוטל ברכת־פרידה מהצדיק ומהחסידים. הם אינם מנסים לעצור בעדו. כל אחד נרגש. כל אחד משתוקק להגיע הביתה. הם מאחלים לו הצלחה בדרכו, ומקווים שיחזור אליהם בקרוב בריא ושלם. כמה מהם הולכים ללוותו כברת־דרך. מיכאלה מבייברק מלווה אותו לתחנת הרכבת. הם אוכלים מאותה הצלחת. לבסוף, לחיצת יד חמה – והצעיר מפראג יוצא לבודאפסט, ומשם ממשיך לווינה. מאז הוא לא חזר אל החסידים שלו. אירופה לא נתנה לו ללכת..." (*Nine Gates*:21)

נדמה, שזהו אחד הרמזים הבודדים של לנגר למניעיו באותם הימים.

התהיה על מניעי הליכתו לבלז ועל חזרתו ממנה היתה לנחלת כל מי שהכירו – אותו או את כתביו, או את סיפור־חייו. לפחות שני נסיונות לבאר זאת ראויים להיזכר כאן, ושניהם מציגים את הבעיה, יותר מאשר פותרים אותה. הראשון – נסיונו של יירז׳ עצמו – כפי שהוא מסופר ע״י אחיו פרנטשק (בהקדמה ל׳חשעה שערים׳):

"אפילו כמה שנים אחר־כך לא יוכל להסביר מה הרגיש במשך כל הזמן הזה. הוא לא יודה כי בהיותו מיסטיקן והוזה, שויתר על כל תענוגות העולם והגיע לספירות העליונות, הרגיש הרגשת עליונות של אדם שכאילו רק מחכה להיקרא למעמד של קדושים; והיה לו יחס של ביטול מוחלט כלפינו, הנבערים מדעת, הפשוטים, המשועבדים לדברים שבחומר. שנים אחר־כך הוא רק יניע את ידיו בבת־צחוק כאדם שאינו רוצה להרוס את חלום העבר." (*Nine Gates*:XVIII)

והשני – נסיונו של דב סדן:

"הרי הליכתך, הליכת נער לחצר רבה של בלוא והישיבה בה. אנו מבארים ואומרים: כמותך כחבריך בני גילך, בני פראג, הקיצותם ממציאות הטמיעה לחלום התחיה ובבקשכם לשוב לשורש־עמנו ועניפיו, נלהבתם, לכמה ערכים קרובים־רחוקים ועולם החסידות בכללם. אלא אם חבריך רובם ככולם הסתפקו בהגות, ביקשת אתה את ההוֹוייה, ההווי. אך ידענו: לכאורה ביאור הוא ובאמת אינו ביאור. הביאור הזה יכול לבאר על שום מה שהיה די לחבריך לא היה די לך, על שום מה ביקשת כמופת לעצמך אורח חיים של יראים ושלמים ועל כן עמד בך הכח ללבוש לבושם, להדבק בדרכם, לנהוג כמנהגם ולדבר כלשונם. אך אין הביאור הזה עשוי לבאר איך אירע ומה שהיה לנו כגילוי התנוונותה של החסידות היה לך כגילוי רעננותה של החסידות, איך אירע ומה שנחשב לנו קליפה נחשב לך גרעין, מה שנראה לנו צל עמום של דור אחרון נראה לך אור מאיר של דור ראשון. והעיקר: לא כדרכנו שהחסידות היתה לנו רקמת דמיון ספרותית, אלא כדרכך שהחסידות היתה לך פגישת חיים ממשית". (׳דבר׳, 19.3.43)

ביסודו של דבר המשיך לנגר להיות "חסיד". ערב מותו, יומיים לפני פטירתו, אמר לנגר לדב סדן, כי הוא בטוח, שאם יזכה ללחוץ את ידו של הרבי ר׳ אהרון מבלז – יבריא וישוב לאיתנו![6]

לתקופת־החסידות יש גם השפעה עצומה על עבודתו הספרותית של לנגר. ההתעמקות במקרא, בתלמוד, במדרשים ובקבלה – שעיקרה בתקופה זו – מצאה לה את״כ ביטוי נאות ביצירתו השירית. ההתיחסות הנפשית העמוקה אל ערכי יהדות מסויימים – הובילה אותו את״כ אל מחקר פסיכואנאליטי של ערכים אלה (המזוזה, התפילין, וה״אירוטיקה של הקבלה"). וההווי החסידי הביאו לפיסגת עבודתו הספרותית: כתיבת סיפורי החסידים, שבזכותם – יותר מכל – שמור לו מקום־של־כבוד בספרות העברית.

את סיפורי החסידים שלו, כינס מ.ג. לנגר בספר שיצא לאור בצ׳כיה בשנת 1937, בשם: ׳תשעה שערים׳.[7] בחלקו הראשון בא תיאור חוויותיו במחיצת חסידי בלז, ואח״כ – תיאור של כמה אדמור״ים, בצירוף מעשיות חסידיות עליהם. רבים מהסיפורים סופרו ללנגר מפה לאוזן. אחרים – מופיעים בספרות החסידית, ומוכרים בה. "הקו האופייני והחשוב של הספר " – אומר פליכס וולטש במסתו "על מדוכת החסידות" (׳הארץ׳, 3.6.60) – הוא הסיפור "תוך כדי מיזוג מפליא של עליונות אירונית והערצה לבבית, כן אפילו כאילו הוא נמשך להווי זה בחבלי אהבה. הבה נשמע את דבריו: ׳אם בספר זה אינני מדבר ברגשנות על קדושי החסידות, הרי אני עושה זאת ממש ברוח המספרים החסידיים, שבשום פנים אינם נמנעים מהומור במקום היאה לו׳. ובמקום אחר: ׳האגדה החסידית אינה נקיה מהלכי־רוח קודרים. אך בדרך כלל המיסטיקה שלה היא חייכנית ובהירנית ומשום כך היא כל כך רצויה וחביבה, בלי שתקפח על ידי כך את עומקה.׳".

אחיו, פרנטשק, מספר כיצד הביא יירז׳ אליו "צרור דפים כבד" שבשערו התנוססה הכותרת: "תשעה שערים", ו"ביקש אותי, את הסופר המנוסה, שאעבור על החומר ואתקן את סגנונו.

[6] ע״פ עדותו של דב סדן, בשיחה עמי ביום 20.5.69, בירושלים.

[7] הספר תורגם גם לגרמנית ולאנגלית. כמו־כן תורגמו מספר סיפורים ע״י לנגר עצמו לעברית, ופורסמו בעיתונים שונים בארץ בשנים 1939–1943. הסיפורים המתורגמים – לרוב גם מעובדים, בהשוואה למקור.

"התחלתי לקרוא, ותחילה לא שמתי לב לסגנון. תפסוני המאורעות, התיאורים והסיפורים. האכסוטיות והדמיון המקורי כבשו אותי. קראתי וקראתי. המיסטיקה בסיפוריו לא היתה מעורפלת או סתומה, הניסים והנפלאות לא היו פאתטיים; להיפך, חביבים וגלבבים היו, שכן הותאמו למידותיהם של פשוטי־עם. רק לאחר מכן התחלתי לעיין בסגנון, כפי שביקשני אחי. האמנם היו לו ספקות? הרי בכל שורה הרגשתי, שאגדותיו קוסמות דווקא מפני שהן מסופרות בסגנון קוסם. שינוי קטן בהטעמה עלול היה לקלקל את החן שבחכמת התמימים, עיקרה של הבדיחה היהודית – אותה פשטות נבונה, בה ניחנו אמנים יהודים גדולים כהיינה ושאגאל". (׳אמות׳:70)

כאמור, הופיע הספר בשנת 1937, בתקופה של אי־שקט הולך וגובר באירופה. הקוראים הצ׳כיים קיבלוהו בתשומת־לב מרובה, אך המהדורה היחידה שהופיעה – הושמדה ע״י הנאצים, שהכריזו על הספר שהוא בגדר "אמנות פסולה". נותרו רק עותקים מעטים, שהוסתרו ע״י קוראים נאמנים. לאחר המלחמה, ולאחר מותו של יירז׳ החל אחיו פרנטישק בחיפושים אחר עותקים אלה, על מנת שיוכל לשוב ולהוציא את הספר לאור. ע״פ עדותה של הגב׳ לנגר, אלמנתו של פרנטישק (ראה לעיל), הגיעו לידי בעלה שני עותקים כאלה. האחד נשלח ע״י וולדו קלמנטיס, אשר שמר על הספר במשך שנים, והעבירו לפרנטישק. והשני – ע״י יאן מאסאריק (בנו של תומס מאסאריק), אשר צירף למשלוח הספר מכתב, ובו נאמר (הדברים צוטטו על־ידה מן הזיכרון): "אני מצטער ומתפלל בשביל יירז׳. ספר זה הוא האהוב עלי ביותר. ובכל פעם שאני עובר את לונדון – ספר זה אני לוקח אתי במזוודתי".

החזרה לאירופה המערבית היתה כרוכה בשינוי מהותי בעולמו הרוחני של מ.ג. לנגר. שינוי זה מצא את ביטויו הבולט ביותר בפנייתו המפתיעה אל שטח התעניינות חדש: הפסיכואנאליזה. מספר על כך אחיו, פרנטישק, בזכרונותיו:

"עם יירז׳ נפגשתי רק בשנת 1920, כאשר גם אני חזרתי הביתה [מן הצבא]. לתמהוני הרב הפעם חיצוניותו אירופית בהחלט, אם מותר לומר כך. גם עם המשפחה הסתדר איך־שהוא; הוא אף התעניין בהרפתקאותי הצבאיות וסיפר לי על נסיונותיו. אולם על רגשותיו ועל הרגליו הדתיים לא ויתר. בשעת שיחה עם אשה עדיין היה מסב את פניו הצידה, ומובן שלא הרשיט לה יד. לעומת זאת, חדל להקפיד על חבישת הכובע וקיצץ את פיאותיו. אולם בבית שם על ראשו כיפה קטנה. הוא היה סועד באיזו מסעדה חסידית – קבוצה של חסידים הגיעה עד לפראג – ובבית הוסיף לבשל לו דייסות על תנור־ספירט. לפעמים היה מזמין אותי לטעום משהו מארוחות אלו.

"הופתעתי ביותר כשנודע לי, במה הוא עוסק. הוא קרא ספרים לועזיים, צ׳כיים וגרמניים, ועסק בתורה שאינה דומה כלל לתלמוד: בספרי זיגמונד פרויד ותלמידיו. הוא אסף את כל כתבי־העת שלהם ואת כל החוברות של הבטאון הרשמי של הפסיכואנאליטיקנים ׳אימאגו׳. עכשיו היה פרויד נושא שיחותינו. אולם בשעה שאני התעניינתי בפרויד הסופר, ותורתו היתה בעיני היפותיזה פאנטאסטית, קיבל אותו אחי כמורה־הלכה מדעי. הוא פתח בניתוח המנהגים והפולחן המסורתיים ברוח הפסיכואנאליזה, ביקש את הדחפים התת־מודעים הפועלים במיסטיקה היהודית ובדת בכללה. מפליא היה לראותו עובד, כשלימינו מחקר פסיכואנאליטי ולשמאלו – כרך עבה של התלמוד או ה׳זוהר׳. את תוצאות מחקריו אלה הוא פירסם בשנת 1923 בספרו *Erotik der Kabbala* ואחר כך בכמה מאמרים ב׳אימאגו׳.[8]" (׳אמות׳:69)

"[...] עד לאותו זמן (1923) היה יזוע בבוהמיה מעט מאד על פרויד. עוד פתוח גילו עניין בקשר המיוחד שעלול אולי להתגלות בין הפסיכואנליזה ותורת הדת היהודית. היתה זו הפתעה בשבילי שיירז׳ לא היסס לקשור את הדת היהודית ואת מקורותיה עם התופעות הקדמוניות של פֶּטישים, טוטמים וטאבּוּים שפרויד גילה בהם עקבות של תודעה פרהיסטורית של יחסים חברתיים וחוקי אנוש. הוא לא היסס לקשור סמלים יהודיים מקודשים למחצה כמו תפילין ומזוזה, עם תרפים פרימיטיביים ביותר בצורת סמלים מיניים, שהופיעו בפולחנים של האדם הפרהיסטורי. כמו פרויד, הפליג גם הוא עד כדי כך שייחס מוצא אירוטי לחוקים רוחניים ביותר ולמוסר הנעלה של הדת היהודית. נראה היה לי, כהדיוט בעניינים אלה, שכל יהודי דתי יראה במסקנות האלה דברים שבכפירה וחילול הקודש. אף על פי כן ראיתי שיירז׳ הגיע למסקנות שלו בתום לב מוחלט ונהנה מכל תגלית שגילה בחקר התלמוד, ממש כמו הפרשנים הקדמונים. אין לי ספק, שהיה זה חלומו הכמוס – חלום שלא ניתן כלל להגשמה – להדפיס את פירושיו באותיות זעירות ליד הפירושים האחרים של התלמוד, ולזכות בכבוד ובתהילה כמפרשים ההם". (*Nine Gates*:XXI)

החזרה "לאירופה" היתה כרוכה בשינויים נוספים בעולמו של לנגר. אחד המפתיעים שביניהם, הוא פעילותו הציונית, עליה נודע לנו ממכתביו אל שמואל הכהן וינגרטן. למכתבים אלה, מצרף מר וינגרטן את עדותו:[9]

[8] המאמרים (בגרמנית) הם "הפקידה של המזוזה", 14 (1928); ו"התפילין", 16 (1931).

[9] במכתב אלי, מיום כ"ג אייר תשכ"ט (11.5.1969), צירף ה׳ וינגרטן רשימה בשם:

"[...] לנגר לא פסק להיות ציוני, גם בגלגולו לחסיד. תקופה מסויימת גם חלם על עליה לארץ. ביזמתו, כנראה, גם נוסדה קבוצת הכשרה חקלאית והוא היה חבר לקבוצה זו. קבוצה זו מצאה אפשרות עבודה באחת האחוזות של בעל אחוזה יהודי בסביבת מונקאטש וכך הכשירה את עצמה לעליה. היתה זו איפוא 'ההכשרה' הראשונה ברוס־הקרפאטית ולא כפי שנכתב באנציקלופדיה של גלויות כרך 'קארפאטורוס' בהתעלמות גמורה מהכשרה זו.

"חזרתי למונקאטש עם התמוטטות חזיתות מלחמת העולם הראשונה בסוף תרע"ח (1918) ואחרי חילופי משטרים 'אוזיל סומקא ואתי חיוורא' והצ'כים כבשו את מונקאטש, והתחבורה בסלובקיה נתחדשה באמצע שנת תר"ף (1920) – חזרתי ללמודי לפרשבורג. אותו זמן פרצה מלחמה בין פולין ורוסיה וזרימה של חלוצים וברוחים סתם, הציפה את פרשבורג. ביזמתי הוקם בפרשבורג משרד ארץ ישראלי ואני נעשיתי למזכירו.

"הקונסול האנגלי נתן לנו רשיונות עליה בלי כל הגבלות, והנה נודע לי שגם לנגר מתכונן לעלות. כתבתי לו שהנני מוכן לעזור לו, אם יבחר לעלות דרך ברטיסלבה, היא פרשבורג. ביום י"ז לאב תר"ף ענה לי:

> ידידי, על כל השאלות שהואלת לשאלנו במכתבך לא אוכל להשיב לך מאומה. כי גם אני בעצמי איני יודע מתי אסע ואם דרך ברטיסלבה [...] בהזדמנות הזאת הנני מבקשך שאם יבואו אליך חלוצים מפולניה ויבקשו ממך בשמי שתספיק להם תעודות, שלא תעזבם, אף גם אם לא תמצא אצלם תעודה כל שהיא.
>
> בברכת ציון גלבבה
> מרדכי לאנגר.

"כחסיד ושומר מצוות נטה בהשקפותיו ל'מזרחי', אבל מבלי שניתק את קשריו עם חבריו לדעה הקודמים בבוהמיה ומורביה. ולכן גם חלם על שיתוף פעולה ארגונית של המזרחי וההסתדרות הציונית בצ'כוסלובאקיה. על כל פנים דרש שיתוף פעולה יותר הדוק ממה שהיה בתקופה זו. [...]

"משום מה נותק הקשר ביני לבין לנגר. הוא חזר לפראג וכפי ששמעתי אז מפי הסופרת ד"ר חוה שפירא, הוא חזר גם למהותו הקודמת. הוריד את מלבושיו החסידיים וגם את זקנו ופיאותיו וכל התקופה ההיא נשארה מעין אפיזודה בחייו".

מסתבר, שלנגר גם ביקר בא"י בראשית שנות ה־20. מספר על כך אחיו:

"באחת החופשות־מאונס הללו [פוטר מעבודתו כמורה בביה"ס היהודי בגלל איחורים והעדרויות], נסע לארץ־ישראל. הוא חזר כולו נרגש מיופיה של הארץ וממאמצי החלוצים לבנות את המולדת היהודית. אולם ברור היה שמקום־מגוריו הקבוע היא פראג". ('אמות': 69)

התפנית שחלה בהשקפותיו ובתפיסתו את הציונות, איננה מוסברת דיה. אולם אין ספק שאכן חלה תפנית כזאת. על כך מעיד גם סיפורה של מרים זינגר, על פגישה שנתקיימה בשנת 1922 בפראג, בין לנגר לבין הזוג זינגר:[10]

"[...] אחרי שנתיים (בא"י) ביקרתי אצל אמי המנוחה בפראג. אנו – כי לא הייתי עוד לבדי – קבענו פגישה עם לנגר. רציתי שבעלי יכיר את לנגר. נפגשנו בשעה 9 בבית־הקברות היהודי הישן בפראג [...]

"לפתע הוסטו הצידה כמה ענפים ירוקים ולפנינו עמד – יהודי מזוקן, בלי צווארון, מטפחת על צווארו, חצאי־נעלים לרגליו, לבוש מעיל חסידים ארוך. זה היה לנגר. פניו הרחבים – עטורים פיאות – נראו כאילו קפצה עליהם הזיקנה. הוא ניסה לצחוק שעה שהושיט לנו את ידו הצרה. הצצתי בפניו את בעלי. אמנם היתה להם שפה משותפת ובכל זאת התנגשו כאן ביניהם שני עולמות. לנגר התנגד לציונות. עברית חייבת להיות שפת התנ"ך והתפילות. מתפקידם של היהודים להיות בגולה ולחכות למשיח. [...]

"התפתח ויכוח חריף בינו לבין בעלי וכאשר לנגר אמר: 'אנו חיים במדינה תרבותית ומצבנו טוב', קרא בעלי בהתרגשות: 'איני רוצה לראות שחורות, אך יגיע זמן כאשר יגרשו אותך מכאן'. היתה זו שנת 1922, תקופת הפריחה של הד' מוקראטיה במדינות אירופה. אחרי הדברים האלה השתררה דממה לשעה קלה בבית־הקברות. ישבנו על ספסל ליד קברו של המהר"ל. בבת אחת חדרה נימה מוזרה לפגישתנו, כאילו ירד על העיר הזאת צל של המאורעות הבאים שהעתיד הסתירם עדיין ברוב חסדו. הוא ליווה אותנו בצעדים מדשדשים עד השער של בית־הקברות. אחר כך נעצר וחזר אל בין המצבות".

לנגר היה מקובל על "המושבה" הספרותית בפראג של אחרי מלחמת־העולם הראשונה. פראנץ קאפקה, מאכס ברוד, פליכס וולטש ואחרים – היו מידידיו הקרובים.

על התקופה הזו מספר פ. וולטש:

[10] מרים זינגר, "המורה לעברית של קאפקה", 'מעריב', 11.4.69.

"[...] שום דבר לא הזכיר עתה את תקופתו החסידית. אך נותרה לו האהבה שבלב וההבנה העמוקה לחסידות. משום בקיאותו הרבה בכל ענייני היהדות, שסיגל לעצמו בתקופתו החסידית, נעשה מכוח זכרונו, ועוד יותר מכוח כשרונו הספרותי, בשביל הציונים הצעירים של פראג שרצו לחדור למכמני היהדות, בעל־יוצץ ומורה־דרך בכל הקשור בספרות היהודית. מערכות ה'סאלבסטואהר' ו'האלמאנאך היהודי' יכלו תמיד לקבל ממנו מאמרים על נושאים שונים מהספרות היהודית. גם עם מאכס ברוד ופראנץ קאפקה קיים קשרי ידידות. קאפקה מזכירו לעתים קרובות ברשומות של יומנו ובמכתביו. במאריינבאד הניח לו פעם קאפקה, לספחו למחנה דורשי הרבי מבלז, שעשה אז שם לשם ריפוי [...]" ('הארץ', ראה לעיל)

על קשריו של לנגר עם קאפקה, מספר גם אחיו של לנגר:

"במשך המלחמה הוא התידד עם פראנץ קאפקא ושני אלה היו נוהגים לטייל יחד בפראג. נראה שקאפקה מצא ביירדי אדם קרוב לו ברוחו; ביומנו מצויים כמה מיתוסים חסידיים ואגדות ששמע מיירדי". (*Nine Gates* XXIII)

הקשר שבין לנגר לקאפקה היה כנראה קשר של ידידות נפשית עמוקה. על כך מעיד שירו של לנגר "למות המשורר". עם זאת – ספק, האם ניתן למצוא "השפעה קאפקאית" ביצירותיו של לנגר. אשר לקשרים עם מאכס ברוד – אלה נמשכו שנים רבות, גם בא"י. ברוד היה מידידיו הטובים, ואף טיפל בספריו ובעזבונו של לנגר.

החזרה ל"אירופה" היא לגבי לנגר גם חזרה אל התרבות האירופית המערבית, וגם – תחילת יצירתו בתחום התרבות העברית. יתכן, שכתיבת השירים הראשונים בעברית יש לה קשר עם "התקופה הציונית", שכן השירים הראשונים הנמצאים בכתב־ידו נשלחו אל קלויזנר (ונדחו על ידיו) עוד בשנת 1920/21. באותה תקופה עז היה רצונו לפרסם דווקא בעיתוני הארץ. הוא כותב מכתב אל יעקב רבינוביץ, שבו הוא מגולל את כל הפרשה (המכתב מצוי ב"גנזים"):

> פראג, יום כ"ב באדר ב' ש' תרפ"א.
> אדוני הנכבד!
> בהביעי את תקוותי שהנך זוכר עוד את עבדך הנני מרשה לי להטריחך בבקשתי הזאת:
> אתה אדוני היית הראשון אשר לו הראיתי את שירי בהיותך אז בפראג מפאת ועידת הפועל הצעיר ואם אינני טועה מצאת בשירי ענין כי ככה אמרת לעבדך: "שיריך שירים" וגם יעצתני לאמר "שלח את שיריך או לקלויזנר או לפרישמן כי רק השנים האלה מבינים דברים חדשים אשר עוד לא נאמרו בספרותנו הצרה" ע"כ תוכן דבריך. ועתה דע לך אדוני מה שקרה לשירי אחרי שעשיתי כאשר ציוויתני: שלחתי את ב' שירי אשר קראת אז למ' קלוזנר ירושלימה בידי ד"ר ה. ברגמן ואחר עבור ירחים אחדים קבלתי מענה מאת קלוזנר המודיעני שאמנם שירי יפים ומקוריים הן בתכנם, "הן באופן הרצאתם" אלא שמשקלם אינו משקל (–עשויים הם באמת על פי המשקל הספרדי – !) "והשיר בלי משקל לא יצויר כלל" (?)
>
> תשובתו הזאת הרגיזתני קצת ולא אוסיף שלות לו את שירי עוד.
>
> אחרי כן שלחתי שירים אחדים ביד איש אחי ברלינה לקלצקין. ד"ר מאקס ברוד כתב אז למרטין בובר מכתב המלצה ובקש ממנו להוציאם לאור (שירי מוצאים חן בעיני מאקס ברוד וגם אמר לי שבדעתו להעתיקם לאשכנזית לכשידפסו) אך בובר ענה לו בשם קלצקין ש"אמנם..." וכו' אבל שיש בהם ליקויים שפתיים (ובכן סותר הוא את סברת קלויזנר) ועוד שאינם מדפיסים ב'עבר' אלא כתבי סופרים מפורסמים דוקא (!). אח"כ שלחתי חוברת שירי לד' פרישמן בידי אליעזר שטיינמן אשר אתו התודעתי בנסעו לאמריקה דרך פראג ואשר התענין בשירי מאד. מזה קבלתי כרטיס שבו מודיעני כי הראם לפרישמן אבל הוא "לא גמר עליהם את ההלל" ומוסיף כדי לנחמני "אך זקן הוא סופרנו ואין לו הבנה לגעגועי הצעירים".
>
> ועתה הנני מבקשך אדוני שתשתדל לפרסם את שירי באחד מעתונינו אשר בכמותם נשתבחה ארץ ישראל... ודוקא אולי איזה עורך צעיר התף מכל קונסרואטיויות הספרותית ומכל משפטים מוקדמים יוכל לקבלם! כי ברי לי הדבר שלא מחמת צורתם החיצונית ז"א יען שחוברו או בסגנון חופשי לגמרי כשירי המשוררים הכי מודרנים שבאירופא או שהם אסורים ברהטי חרוזים קדומים כשירי יהודה הלוי וחבריו (כי הלא סוף כל סוף גם השיבה לצורה הזאת שכיחה למדי אצל המשוררים החדשים פה במערב) – כי אם הוכנם הוא הוא שגרם ששירי לא נתקבלו ברצון לפני "גדולינו".
>
> כי הייתכן שבדורנו הזה שכולו שנאה וכולו קנאה ואיבה יבוא איש וישיר שירים על אהבת רע כשירים ישרו מאת העוגבים על אהובותיהם ממש?! הנעשתה התועבה הזאת בישראל מימות דוד אשר הספיד על יהונתן ידידו: "צר לי עליך אחי יהונתן נעמת לי מאד נפלאתה אהבתך לי מאהבת נשים!" מה מוזר מצלצלת הקינה הזאת בימינו הקרים האלה

כקינה על רגש אנושי נעלה ונשגב אשר כלה כבר מלב העברים בצרות גלותם המרה והנמהרה... ועתה הנני בא ונפשי לעורר שוב את הרגש הזה את אהבת רע בימינו הנאורים האלה – היתכן?! ולא זו בלבד אלא שדוקא במשקל הספרדי ובנוסח ה"סליחות" וה"יוצרות"...[11]

במטו מנך אדוני הנכבד נסה נא להדפיס את שירי בעתוני הארץ והייתי לך אסיר תודה כל הימים. כי אם אי־אפשר לי לע"ע לעלות אליכם והיו לכל הפחות שירי ילידי נפשי יוצאים לאור השמש הארצישראלית ותגל נפשי.

ברגשי כבוד וחיבה
מרדכי דוב לאנגר

מהר ענני!!
שלום לכל מכרי מכבר וגם לעתידים שלום!

מאוחר יותר, החל לנגר לפרסם ב'קולות', שהופיע בוורשה בשנת תרפ"ג, ואת עבודותיו השיריות כינס בספר שהופיע בפראג בשנת תרפ"ט, בשם: 'פיוטים ושירי ידידות' (בהוצאת ד"ר יוסף פלעש). היה זה הספר העברי הראשון מזה מאה שנים, אשר נדפס בבית־הדפוס העתיק בפראג.

שירתו של לנגר, כפי שבאה לידי ביטוי באותה עת, מיוחדת במינה: בצורתה היא עתיקת יומין (בנוסח הפיוטים), או מודרנית לחלוטין. בנושאיה היא אישית עד מאד, ותחומה בחותמה של נפש מתייסרת, שהבדידות היא עולמה.

שנות ה־20 של המאה הן שנות בנין אישיותו הספרותית של מרדכי גיאורג לנגר – המשורר והסופר. לאירופה של אחרי מלחמת העולם הראשונה יש השפעה רבה על מהלך זה של הדברים. אך במהלך חייו האישי ממשיך לנגר לשמור על קו ייחודי, הסופג אל תוכו עולמות שונים ומרוחקים זה מזה – מבלי למזגם יחדיו. הוא שולח ידו בכל, הוא בונה עולמות – ומתאכזב מהם. והוא נותר בבדידותו המזהירה.

שנות ה־30 של המאה הן שנות הפריחה בעבודתו הספרותית של לנגר. הוא הירבה לכתוב, בעיקר סיפורים ומאמרים. גם בעולמו החיצוני חל שינוי ניכר. מעיד פרנטישק:

"הוא קרא הרבה, היה בקי בכל המתרחש בספרות־העולם, ביקר בתיאטרונים ולא פסח אף על הצגת־בכורה אחת של מחזותי. לעתים קרובות ביקר בקונצרטים. הוא גם התחיל לנגן: את היסודות למד אצל מורה, ואחר־כך המשיך לבדו. נראה, שהיה מוכשר מאד גם למוסיקה, כי מעולם לא ראיתיו מגגן לפי תווים. הוא אהב להתהלך בחדר ולחבר תוך כדי כך ואריאציות נאות על נעימות קלאסיות, על ניגונים יהודיים או כושיים, על מגגינות צ'כיות או שירים סלובאקיים. הוא ניגן יפה, בקלות ובהתלהבות, והדגיש במרץ את הקצב, מנופף בקשת כצועני. בקיץ שהה בנהר, ובחורף החליק במחליקיים. בענף זה של ספורט הגיע לכלל הצטיינות. לעתים קרובות ניגשתי עם ילדי אל הוולטאבה הקפואה, כדי לחזות בדוד, הרוקד בעליזות על הקרח. שוב לא חי חיי בדידות. היו לו ידידים רבים שלא הכרתים, ולפעמים היה חוזר הביתה עם שחר במצב־רוח מרומם. מן העבר נשארו לו כמה תכונות בולטות: פשטות וסובלנות, וחוסר־דאגה חסידי בכל הנוגע לענייניים החמריים". ('אמות':70)

כבר ב־1930 החל מ.ג. לנגר לפרסם את סיפוריו החסידיים. הם נכתבו בצ'כית, ולדעת אחיו "לא היו מיועדים לחוגים מצומצמים ולמומחים לקבלה, אלא לציבור־הקוראים הצ'כי הרגיל. הוא רצה לספר לקורא זה על יהודים שונים מאלה שבספרות הנאצית, אשר הוברחה מעבר לגבול הגרמני". (שם)

נראה, שהעיסוק בפרוזה בא במידה מסויימת "על חשבון" העיסוק בשירה. אמנם, אין בידינו עדויות של תאריכים לגבי כתיבת שיריו, אך רוב השירים שפורסמו בא"י – מ־1940 ואילך – נושאים את חותמה של הארץ, או את חותם הגעגועים אל העבר, ונראה שלא נכתבו במשך התקופה שבה אנו עוסקים. ואילו האחרים – פורסמו עד 1929, וכונסו בספר 'פיוטים ושירי ידידות'.

אך אם השירה הלירית נדחתה מעט מפני הפרוזה, הרי לא ויתר לנגר על השירה בכלל. אנו מוצאים אותו מחבר מקאמות בפתחי השערים של 'תשעה שערים', ועוסק בתרגומי שירה. כאן גילה לנגר יכולת מפתיעה של מתרגם מעולה. על־פי עדותו של פרנטישק שלט יירז'י בצ'כית, עברית, אידיש, ארמית וערבית, גרמנית, אנגלית וצרפתית, וקרא בלי עזרת מילון גם שפות אחרות. כשרון זה

[11] ללנגר כמה שירים הנוגעים לאהבת־רע – שירי אהבה כנים במלוא המשמעות. במכתבו ל־י. רבינוביץ מגמה אפולוגטית על כך. האם נמשך גם אל החסידים בגלל נטיותיו ההומו־סקסואליות? בחיבורו על האירוטיקה של הקבלה פיתח את הרעיון שהארוס הוא יסוד הקבלה, החסידות ותורת ישראל בכלל, הוא מדבר על השראגיות של ההתנגשות בין שני זרמי הארוס העיקריים – אהבת גבר לגבר ואהבת האשה – שתולדות העם הם מלחמה בלתי פוסקת ביניהם. בחסידות לדעתו מתגברת אהבת הגברים – החסיד האמיתי דבק יותר ברבי ובחברותא מאשר באשתו.

לשפות לא נוצל דיין, אך מספר קטעים שפורסמו בשעתו, בולטים ביופיים.[12]

'תשעה שערים' הופיע בפראג, ב־1937. שנה לאחר מכן, ב־1938, הופיע גם קובץ שירים מתורגמים על ידיו, בשם: 'שירי המנוּדים' – (*Zpěvy zavržených*). אלה הם תרגומים (לצ'כית) של שירים עבריים מן המאה ה־11 ועד המאה ה־18, שנכתבו ע"י אנשים שהיו יוצאי־דופן בשעתם ומנודים מן החברה (או חשו עצמם כך).

לנגר לא משך את ידו גם מן התלמוד. ב־1938 הופיע ספרו על התלמוד, בצ'כית, בשם: 'תלמוד: ליקוטים והסטוריה'. הספר ערוך ע"פ נושאים, ובו ציטטות והסברים. בעצם, ראוי הוא לתואר "ספרון", שכן איננו מחזיק אלא 47 עמודים, וכדברי פרנטישק: "הוא בחר ותירגם לצ'כית מאה דוגמאות של החכמה היהודית העתיקה והאנושיות הגנוזות בו – משקל נגד לתעמולה הגזענית הגסה". ('אמות':71)

בסוף שנות השלושים נשתנה המצב מיסודו. הכיבוש הנאצי באביב 1939 חיסל את הקהילה היהודית הפורחת בפראג. מי שיכול היה – ברח. האחרים נכנעו לגורלם. מלחמת העולם השניה חרצה גם את גורלו של מרדכי גיאורג לנגר: היא אילצה אותו לברוח ולמצוא מקלט בארץ־ישראל. והיא גם שגרמה בעקיפין למותו.

סיפורו הלאקוני של פרנטישק על בריחתו של יירז'י, הוא עדות לגורלם של פליטים – ופליט. שכן גם בבריחתו מפני השואה הנאצית, היה לנגר יוצא־דופן:

"בסתיו 1939 יצא יירז'י לסלובאקיה, שם היו עדיין סיכויים להצלה. הגסטאפו עצמה עין כשהתחילו היהודים לארגן את הפלגתם בנהר הדנובה, במטרה להגיע לקושטא ומשם להגיע לארץ־ישראל. יותר מאלף פליטים, מטף ועד זקן, יצאו בתחילת נובמבר לדרכם בספינות קטנות ואחר־כך בספינות־משא. אפילו בשיוט איטי ביותר יכלו להגיע תוך שלושה שבועות לשפך הדאנובה בים השחור – כלומר, אל מחוץ לתחום השפעתה של הגסטאפו. כל עוד ששטו בנהר, נשקפה להם סכנה מצד הנאצים. אולם ידם של הנאצים השיגה אותם דווקא בסוף מסעם האיטי, כאשר הגיעו אל הדלתא של הדאנובה, לגמל סולינה, כמה צעדים בלבד מן הים החופשי. לרוע המזל, הקדים לבוא הקור באותה שנה והחורף היה קשה מן הרגיל. הנהר קפא והאניות בתוכו. הפליטים היו שבויים באניות־המשא, בקור שעלה לפעמים על 30 מעלות

[12] הקטעים תורגמו מערבית לעברית, ופורסמו ב"ההד", ירחון חרדי מרכזי ליהדות ולבנין הארץ, ירושלים, כרך ח', חוב' ו', ע' כ"ד, אדר תרצ"ג; וב"ההד" תרצ"ד, חוב' ה', ע' כ"ט.

מתחת לאפס, ללא ציוד־הסקה, אפילו פרימיטיבי ביותר, ובתנאי תזונה גרועים. בספינות פרצו מגיפות דיזנטריה ושפעת שגרמה לדלקת־ריאות, מלוות סיבוכים ומקרי מוות. על כך כתב לי אחי לפאריס. פלא הוא שהמכתב הגיע. הוא ביקש עזרה למען כולם. בראשית המלחמה עדיין פעלו מוסדות סוציאליים והתקיימו הקשרים הבינלאומיים; וכך, יחד עם ידידים, הפעלתי את כל קשריני, במאמץ להבטיח שיישלחו אניות לאומללים. אולם על אף כל המאמצים, חולצו הפליטים רק בתחילת פברואר משבי הקרח, והובאו לקושטא. כך ניצל גם יירז'י, אם מותר לדבר כאן על הצלה. הוא, חולם כתמיד, לא התכונן לנסיעה ולא צייד עצמו כראוי: לא חשב על בגדים חמים ועל מלאי של מזון; גם לא היתה לו האפשרות לעשות זאת, כי מילא את מזוודותיו במאתיים מן הספרים האהובים עליו. משום כך סבל יירז'י מן הקור והרעב יותר משאר הנוסעים, שהיו אנשים מעשיים, ובעקבותיה של דלקת־ריאות תקפה אותו דלקת־כליות קשה. במצב של אפיסת כוחות הוא הועבר לאניית ההצלה. מחלתו נעשתה כרונית, ולבסוף – קטלנית". ('אמות':71)

עם תום שנות השלושים תמה גם תקופה בחייו של מ.ג. לנגר: פראג, בלז, אירופה – הפכו לעבר רחוק. האיש שהגיע לא"י כפליט, שוב לא היה אותו האיש שברח מצ'כיה חדשים אחדים בלבד קודם לכן. ובכל זאת היו שנות השלושים שנים של פריחה בפראג. ולו רק בזכות העובדה, שבשנים אלה נכתב ויצא לאור החשוב והנפלא שבספריו: 'תשעה שערים'.

בשנת 1940 הגיע מ.ג. לנגר לארץ־ישראל. לא היתה זו שיבתו של אדם אל מולדתו, שיבה אל ארץ־כיסופיו. לא היתה זו אף ביאה אל המנוחה ואל הנחלה. לנגר הגיע לא"י כפליט הבא אל מקום־מפלט: שבור ורצוץ – פיזית ונפשית גם יחד. מאמציו למצוא את עצמו בתוך ההוויה החדשה, ובמסגרת הקשיים האובייקטיביים של שנות המלחמה בארץ – הביאו לרוב להסתגרות מחודשת בתוך עצמו. הוא לא היה מסוגל עוד לבנות את עולמו מחדש – ונותר כ"נטע זר" בין חבריו הסופרים בארץ.

מבחינת יצירתו, דומה שחל שוב מפנה – הקשור, אולי, בעובדת הסתגרותו ותחושת הבדידות שאפפה אותו: עיקרה של היצירה – שוב בתחום השירה. הוא איננו מסתפק, אמנם, בשירה. הוא מרבה לכתוב: מתרגם (ומעבד) את סיפורי החסידים שלו לעברית ומפרסמם בעיתונות, וכן כותב הרבה מאמרי ביקורת בתחומי האמנות: התיאטרון, הספרות, הציור. אולם קשה להשתחרר מן הרושם, שהפעילות העיתונאית לא באה אלא לצרכי פרנסה. תרגום סיפורי החסידים שלו לעברית, נעשה לרוב בלשון "לימודית", עד כי בהשוואה לדרך־סיפורם בלועזית, הם מאבדים

לעתים מן החן העממי הטבוע בהם. היצירה המקורית האמיתית שלו בתקופת חייו האחרונה היא השירה. ואולי לא במקרה ריכז לנגר את כל מאמציו בתחום זה, בנסותו להוציא לאור את ספר שיריו 'מעט צרי' – שהופיע לאחר מותו.

קשה ביותר היתה כבר תחילת הדרך בא"י. לנגר, שהגיע ארצה כמעפיל, נכלא במחנה ההסגר בעתלית. כליאה זו השפיעה עליו קשות. הוא נכסף לירושלים, ופחד פחד בלתי־מוסבר מפני עתלית. משוכנע היה, כי סופו שישקע שם (בעתלית), ושוב לא יוכל לצאת לחופשי. היתה זו, כנראה, תוצאה של המתח הנפשי העצום שעמד בו, בכל פרשת בריחתו מאירופה.

פחדו מפני עתלית הגיע למימדים כאלה, עד כי הסביר לאורחים שביקרוהו שם (ברכה חבס ז"ל וברל כצנלסון ז"ל), כי מחנה עתלית עתיד להיות מופצץ ע"י הגרמנים; וכי מכל הפצצות שיפלו, עתידים להיפגע דווקא צריפו ומיטתו שבמחנה![13] ביטוי לתחושה זו ניתן גם באחד השירים שנכתבו באותה תקופה: "בלדה", אשר הובא ע"י הגב' חבס ז"ל מעתלית. שיר זה ספוג כולו בתחושת שואה שאין מפלט ממנה. שואה, האורבת לאדם בדמות גורל־העקידה הצפוי לו – גם אם ינסה להימלט ממנו, או להמיר את דמותו האנושית בדמות־האיל.

אך רק בצאתו מעתלית החלו קשיי ההתאקלמות האמיתיים שלו. הוא מחפש עבודה, על מנת שיוכל להתפרנס. במכתב ששלח לד"ר הוגו ברגמן, מיום 1.8.40 – הוא מספר בעברית מליצית את מצוקתו:[14]

אדוני הנערץ והנכבד,

הנני מתכבד להודיע לכבוד חכמתו שנמצא אני זה כחצי שנה בארץ הקדושה ובעוד ימים עשרה אצא לחפשי ממחנה ההסגר ואם אזכה יהיה לי בקרוב העונג והכבוד להקביל את פניו ולדבר איתו פה אל פה.

מפאת ההסגר הממושך ולרגל תלאות הדרך נפגעתי במחלת כליות קשה. ואולם היא לא תעכבני מעבודה, הנחוצה למגוחת נפשי ולתיקון בריאות גופי.

ועתה הנני מרשה לעצמי לבקש מאת כ"ח להשיב לי לשאלה אחת:

הנה נא הואלתי לשלוח (לפני שנה אחת) אל אדוני שני סיפורים, בבקשה לפרסם אותם בעיתוני א"י. לפני זמן מה הביא לי האדון קצנלזון גליון של 'הגה' והנה סיפור אחד מהם נמצא מודפס בו. ועתה אבקש מאת כ"ח להודיעני אם – או באיזה זמן ומקום – נדפס הסיפור השני, למען אוכל לפנות לשם ולבקש את משכורתי, שהרי מחוסר אני כל אמצעים שהם.

כמו כן אכיר טובה עולמית לאדוני אם ידע איזה עבודה או משרה נאותה לעבדו, כי אובד עצות אני בנדון זה לגמרי. הייתי פונה בבקשתי זו אל אדון ד"ר חיים ברודי שליט"א אלא שנודע לי כי חולה הוא, ואם כן איפוא לא אוכל להטרידו בענייני הפרטיים.

אם ימצאני כ"ח כדאי לענות לי, נא להריץ את מכתבו אלי לכתבתו של ד"ר מקס ברוד, ת"א, ר' הירדן 16.

ברגשי כבוד והערצה
של מ.ג. לאנגר.

מאוחר יותר החל לנגר לעבוד ב'הגה' – העיתון המנוקד שיצא בשנות ה־40 הראשונות, והיה מיועד לעולים חדשים, בעריכתו של דב סדן (שטוק). הוא כתב גם בעיתונים אחרים ('דבר'; 'הארץ'; 'גזית'; 'גליונות', ועוד).

פרט לטיפורי־החסידים שלו, שפורסמו בעיתו־נים שונים, עסק גם בעבודה עיתונאית רגילה, שעיקרה: ביקורת אמנותית. אנו מוצאים אותו מבקר במות, ספרים ותערוכות. לרוב הוא חותם בראשי־תיבות: "מגל". סקירותיו מעידות על הבנה מעמיקה בשטחי האמנות השונים, ועל תבונת־הסתכלות ואבחנה. כן פירסם לעתים סאטירות מחורזות (בעיקר בעיתון ההומוריסטי 'סיכות'), שמצטיינות בחריפותן הבלתי־מתפשרת.

ספורי־אניקדוטה, הלצות וחידודים סופרו על־ידיו, ולעיתים גם הודפסו (באמצעותו של ד. סדן). אחרים, שנשלחו למערכות העיתונים, לא הודפסו בגלל חריפותם. וברובם שליט עצב מר, המתופה כביכול בחופה של סאטירה מלגלגת.

עם כל זאת היה לנגר נתון במצב כלכלי קשה, ובמצוקה מתמדת. מפעם לפעם נאלץ לשוב לבית־החולים, בגלל מחלתו שהיתה שבה ותוקפת אותו בעוצמה מתגברת. אחיו, פרנטישק, תמך בו קצת, בשולחו לו מדי פעם כספים מאנגליה. אך אמצעיו של האח – ששירת כקצין בצבא הצ'כי – היו מוגבלים. לעזרתם של האחים באו (מלבד ידידים בארץ) שניים: מי שהיתה אח"כ לאשתו השניה של פרנטישק – אנה לנגר, ויאן מאסאריק – מי שעמד אז בראש הצ'כים המאורגנים באנגליה. לאחר שנודע ליאן מאסאריק על מצבו הכספי הקשה של לנגר, הוא ציווה לשלוח למ.ג. לנגר ולמאכט ברוד תשלום חודשי, כ"סופרים צ'כיים החיים בישראל".[15]

[13] עדות זו שמעתי מפי דב סדן (בשמה של ברכה חבס ז"ל), בשיחה שנתקיימה בירושלים ביום 20.5.69.

[14] המכתב מצוי באוסף האוטוגראפים (אוסף שבדרון) שבבית הספרים הלאומי והאוני־ברסיטאי, ירושלים.

[15] ע"פ עדותה של הגב' אנה לנגרובה, בשיחה עמי ביום 3.7.69 בעין־החורש.

אך לנגר לא ראה עצמו כ"סופר צ'כי החי בישראל". הוא הצטרף לאגודת הסופרים העברים, ובמסגרתה ניסה אף לפעול, ולמצוא את מקומו. הפעילות הציבורית של לנגר מצאה את ביטויה בעיקר בקריאתו לסופרים לפעול למען המאמץ המלחמתי. ודווקא כאן נחל לנגר את אחת האכזבות המרות ביותר. דעת־הקהל בא"י של שנת 1941 היתה עדיין שאננה למדי. לנגר הופיע בעיניה כמישהו זר ומטריד. על הפרשה עצמה מספר דב סדן (שטוק) ('דבר', 28.7.42):

"מרדכי גיאורגו לאנגר פנה במכתב לאגודת הסופרים ובו ראה חובה לעצמו לדרוש כינוס דחוף של סופרים ואנשי רוח עברים, כינוס 'שמטרתו חיסון מאמצי גיוס הגוף והרכוש היהודי לשם הגברת כוחות ההגנה במלחמת קיומנו זו – שהרי לא יתכן שדווקא מעמד הסופרים העברים יסתלק מן האחריות במאבק ההיסטורי הזה, אלא יטול בו חלק בראש כמעשהו בכל דור ודור'.

"המכתב נמסר לאגודת הסופרים לפני שנה. הוא לא זכה לתשובה. הרי אז אירע לנו ככתוב: עוד זה מדבר... עוד זה מדבר... ועתה נשמע לחש השטן: אך גע אל עצמו ואל בשרו..."

רק כשנה לאחר מכן, בכ"ד־כ"ח בתמוז תש"ב, התכנס כינוס הסופרים העברים בירושלים, תחת הכותרת: "בעת צרה ליעקב". "הכינוס היה מוקדש לשאלות השעה בקשר עם המאמץ המלחמתי של היישוב בארץ, עם מעמדה האיום של הגולה הגדולה ועם השאיפה היוקדת לפדות ולגאולה..." ('מאזנים', י"ד, חוב' ו)

בתוך הדו"ח הממצה על הכינוס, המשתרע על כ־26 עמודים, הוקצו רק שלש שורות קצרות לדבריו של לנגר:

"לנגר: כשנפוליון עמד לפני ניאפול רקדו תושביה. 'האניבאל אנטא פורטאס' – ואנו מדברים ומדברים... הנואם דורש ועדה מתמדת לטפול בגיוס".

אך הופעתו של לנגר בכינוס הסופרים גררה עימה תגובות נרחבות. במאמרו על הכנס, דב סדן מספר ('דבר', 28.7.42):

"שידלתיו [את לנגר] לילך לכינוס מתוך שחשבתי, שמן ההכרח הוא, כי לא ייעדר בו הסופר העברי הזה, אשר שתה בממש את כוס היגונים של גורלנו עתה, אשר מבשרו חזה דרך היסורים של המעפיל בטלטוליו, מפראג, דרך הדונאו, מרחבי הים ומחנה ההסגר. (מה מוזר היה הרושם, כשקראתי את רשימת הנואמים והמתווכחים בועידה גדולה, כועידת הסתדרות העובדים, ולא מצאתי בה מי שיוכל היה להעיד בממש: על גבי חרשו חורשים). שעל כך הצטערתי ביותר, כי בעלותו על הבימה לומר דברו, ואך הגה מילים מעטות – הופסק. אמת – פתיחתו היתה קשה לשמוע: כל מה שנאמר עד עתה – אמר – לא היו אלא דברי רוח. אבל מן הדין שיהא בנו אורך רוח לשמוע דברים קשים, ביחוד מפי מי שיכול להיות לנו, לא כשליחה של שמועת הצער אלא כשליחו של הצער עצמו.

– תסלחוני, רבותי – אמר הסופר הזה – שהטלתי דיסונאנס, אך אתם לא חייתם את אימת הגסטאפו, אתם לא ברחתם על נפשכם לילה דרך יערות, אתם לא נטלטלתם חצי שנה על מים רבים, רעבים וצמאים, אתם אך שמוע שמעתם...

צר מאד, כי כשם שהופסק בפתיחתו, הופסק בנעילתו. אף היתה הקפדה על חמשת רגעיו. אתמהה".

ועדות נוספת – עדותו של ר' ב. (רבי בנימין), בסכמו את הדו"ח שנמסר על הכנס ב'מאזנים', י"ד, חוב' ו':

"ועוד מומנט רגיש אחד שבכינוס קשור עם צ'כיה דווקא. זה היה באותם הרגעים המעטים שדיבר המשורר־הסופר מרדכי לנגר, יליד צ'כיה. הוא היה בכינוס אולי הסופר היחידי, שראה במו עיניו את זוועות היטלר, שברח רגלי מפני הזוועות האלה, שנדד חצי שנה מגבול לגבול, שלן ביערות ותחת גשרים, שהגיע ארצה לפני שנתים כשהוא שבור ורצוץ וכל עוד נשמתו בו. ועוד אשתקד פנה במכתב לועד אגודת הסופרים ודרש כינוס לשם המאמץ המלחמתי. רק כעבור שנה זכה לכינוס. אך בשמעו את הדברים האידיאולוגיים בכינוס לא ידע את נפשו. הוא שברה חצי שנה רגלי כדי להימלט מלחתעות היטלר, שאל בתמיהה: היאך? היטלר לא רחוק משערי ארצנו ואתם מתנגחים בענייניים כאלה? והייתי רוצה לדעת מה הרגיש אחר־כך בקראו את המאמרים המחוכמים של חלק מסויים מעיתונותנו על הכינוס, בראותו את ההתאמצות לתלות בו בוקי סריקי, לחתור מתחת להשפעתו, להציגו כולו חייב".

פעילותו הציבורית של לנגר, בהתאם לצו ליבו ומצפונו – לא נתקבלה איפוא, באהדה. "הנטע הזר" הוסיף להיות זר, גם כשנתגלה כ"נביא אמת". מחלתו ואכזבתו חברו יחדיו: הוא הסתגר והשתקע בעצמו, דוקר לאיטו, בודד. דב סדן מעיד, כי הוא היה מזמר לעצמו מזמורי תפילה במשך שעות. מרים זינגר מספרת כי "הוא התבונן בי במבט עצוב ועיניו נראו כשני חורים בפניו האפורות. נימה של מרירות נשמעה מתוך המלים שיצאו מפיו. מרירות על גורלו שהיה מוכרח לגולל מעל ליבו [...] הואיל ולא היה לו די כוח כדי להישען על השער האחרון של החיים, נקם עכשיו בגורלו בעזרת זרם של האשמות מרות כלפי כל מה שסבב אותו [...]" ומר שמואל הכהן וינגרטן מצרף את עדותו: "[...] פעם שאלתי את המנוח ד"ר מאקס ברוד אם אפשר לבקרו (את לנגר). הוא לא יעץ לי לבקרו. אמר לי: לא תכיר אותו. אין את מי לבקר. הוא שבור ורצוץ [...]".

בתוך התהליך הבלתי־נמנע הזה, של הסתגרות וגוויעה, היה ללנגר עניין אחד שהחזיקו "על פני המים": שיריו. הוא ביקש להוציא לאור

ספר־שירים קטן, ולכלול בו את השירים שכתב בא״י, לצידם של מבחר שירים מתוך ספר שיריו הראשון (שהופיע בפראג). השירים שפירסם בעיתוני הארץ נתקבלו בחיוב ובעניין ע״י הביקורת של זמנו. הם היו בשבילו נקודות־אור לא רק במתן ביטוי לאישיותו, אלא גם ביצירת קשר בינו לבין קהל הקוראים הא״י.

אך גם כאן נחל אכזבות מרות. הוא נאלץ לנהל מאבק מר על השגת התקציב הנדרש להדפסת ספר שירים קטן וצנוע. על מאבק זה אנו למדים משורה של מכתבים – אליו וממנו – העוסקים בעניין זה. במכתב מ״מוסד ביאליק״ (5.11.42), אליו פנה לנגר בבקשה לתמיכה להוצאת השירים, נאמר לו:

אל
ה׳ מ.ג. לאנגר
רחוב הלפרין 8
אצל קלינה
תל־אביב.

מר לאנגר הנכבד,

קבלנו את מכתבך מיום 2 לחדש, ורואים אנו חובה לעצמנו להעמידך על אמיתות ההחלטה שנתקבלה במועצה הספרותית בנוגע לתמיכה להוצאת שיריך. המועצה החליטה להמליץ על מתן תמיכה מסוימת להוצאת שיריך; המועצה אינה ממליצה על שום סכום. ולפי שכתבנו אליך אתמול, טרם נתכנסה ישיבת הנהלתנו, ועל כן מוזר לנו לשמוע שאנו החלטנו להעניק לך סכום של –.30 לא״י. התוכל להודיענו מהו המקור שממנו נשאבה ידיעה זו?

בכבוד רב ובברכה
מ. גרדון

לנגר פנה לעזרתו של מר א. ברוידס. בשני מכתבים אליו מספר לנגר על תגובת ״מוסד ביאליק״, ועל מו״מ שהוא מנהל עם הוצאת ״עדי״ שבראשה עמדה הגב׳ אנדה פינקרפלד (עמיר). ממכתבים אלה אנו למדים על ״דרך הייסורים״ שאותה עבר לנגר, עד שזכה לראות את הגהות ספר שיריו.

טבריה 22.11.42

ברוידס יקירי,

א) לבירור הדברים: דע לך שלהוצאת ״עדי״ פניתי לפי עצתו המפורשת של דוב שטוק ואחרי שדברתי אתך קודם בענין ההוצאה מכלי שיעצת לי כל דבר קונקרטי.

ב) עדיין לא החלטתי כלום ולא התחייבתי לשום דבר שבעולם ואם כן

ג) ויש לך איזו הצעה מסויימת בנדון זה – נא להודיעני ומובן מאליו שאשתדל למלא אחריה שהרי חייב אני לך רב תודות כי אתה הוא שנהלת אותי עד הנה.

ד) להוצאת ״עדי״ מריץ אני מכתב כעצתך אבל נראה לי וכן סברו גם טשרניחובסקי, שמעונוביץ׳, מקס ברוד ודוב שטוק שזוקא הצורה הקטנטונת יפה לקובץ שירי.

ה) מסופקני שה״סכום״ שמוסד ביאליק (יחד עם אגודתנו) ירצה להקדיש להוצאת ספרי, מסופקני מאד שיעלה על ההשקעה שלפי דעתך רוצה להשקיע הוצאת ״עדי״ במפעל זה. וחוץ מזה סבורה ״עדי״, זאת אומרת אנדה פינקרפלד, שאקבל את הכסף הדרוש ממוסד ביאליק ושאשקיע אותו בהוצאה. איני חושב שהיתה מסכימה להוציא זאת שלא על מנת הנחה זו. אבל לו יהי כדבריך!

בכל אופן נא לכתוב לי אם יש לך הצעה יותר טובה, אבל בבקשה מהר, כדי שעוד אקבל את מכתבך פה.

שלך
מ.ג. לנגר

טבריה, ט׳ בכסלו תש״ג

חבר ברוידס היקר,

את המכתב שהגנני מצרף לאגרת זו הואל נא למסור לעת מצוא למר טשרניחובסקי היות וכתובתו נעלמה ממני.

אני עושה זה עשרה ימים בטבריה הנהדרה והדבר מועיל למצב בריאותי מאד מאד. הוצאות יש לי אמנם פשוט ענקיות, באופן שאיני יודע עד מתי יסבול זה תקציבי העלוב. אבל בכל אופן היה לי כדאי לבוא הנה. כשאשוב לת״א לא יכירני מקומי. כל כך שונה מראה פני לטובה.

מר משה גרדון ענה לי על מכתבי שהרצתי שמה לפי עצתך, כי הידיעות שעליהן אני נסמך אינן מדויקות. וכי בת״א הוחלט מטעם ישיבת המועצה רק להציע שמוסד ביאליק יתמוך בהוצאת שירי אבל שהסכום של שלושים לא״י לא החכר בהחלטה זו כלל. ואדיר חפצו של מר משה גרדון לדעת מי ומי המוסרים לי את הידיעות הבלתי נכונות ע״ד החלטת המועצה. אני לא עניתי לו על שאלתו זו כלל.

בינתיים התחלתי כבר משא ומתן עם מרת אנדה פינקרפלד, הוצאת ״עדי״ ומסרתי את הכתב־יד לידה, לפי בקשתה. אבל תשובה ממנה אין וגם אני לא החלטתי עדיין שום דבר מסויים.

איני נמצא עוד בבית החולים ״שווייצר״. שם נורא! כעת אני במלון ״אדלר״.

ועתה אתה שלום וביתך שלום
מ.ג. לנגר
טבריה, מלון ״אדלר״

את הספר עצמו לא זכה לראות יוצא לאור. במכתב־זעקה, שעה לפני פטירתו, כותב לנגר:

מר גרדון הנכבד!

סלח לי כתיבתי הנחמדת, כי אני חולה מאד. נפשי בשאלתי, שתשלח לברוידס את הכסף, ולא לעכב את הוצאת ספרי.

ברגשי כבוד
מ.ג. לנגר

בסופו של דבר, הופיע הספר ׳מעט צרי׳ בהוצאת ׳דבר׳ בסיוע ״מוסד ביאליק״ – לאחר מותו. זו היתה משאלתו האחרונה והיחידה – ולא בכדי. שמונה־עשר שירים כונסו בספר הקטן (ל״א עמודים בלבד). ביום ו׳, 12.3.43 נפטר לנגר.

מרדכי גיאורגו לַנגר

בלֵיל של סילוֶסטר

בְּלֵיל־זֶה סוֹאֲגִים בַּחוּצוֹת הַחַיִּים כְּיַיִן שַׁמְפַּנְיָ
נִגּוּן טְרִיוְיאַלִי מַשְׁמִיעַ הַדְּיוֹאֵזוּז
בַּבָּארִים
בְּמִקְלָחוֹת שֶׁל כֶּסֶף אַנְתִּי־נֶגֶף יְכַבּוּ.

אוֹתָהּ גֶּנֶב הַמֶּרְחָק מִמֶּנִּי וָרָק
אַרְבַּעַת קִירוֹת חַדְרִי חֲבֵרַי,
הָאוֹמְרִים לְלָחֲצֵנִי.

עַל־כֵּן שֶׁקֶט אֶנְכִי.

אַשְׁתָּה עֶשֶׁן מְתוֹק שֶׁל סִיגָרִיּוֹת־חֻפָּץ
וְאֶקְרָא:
אַגָּדוֹת אַנְדֶרְזֶן, זִכְרוֹנוֹת רָאוּבֵנִי,
וְשִׁירֵי Apollinaire,
שֶׁהִנְּךָ אֲהֻבָם.

אַךְ כַּחֲצוֹת הַלַּיִל מְלֵאתִי כוֹס יַיִן,
וְאֶשְׁתֶּ֫ה לְךָ לְחַיִּים.

וְכַאֲשֶׁר שָׁכַבְתִּי
– עִתִּים אֶחְשׁוֹב עַל־אוֹדוֹתֶיךָ,
– עִתִּים אֶמְשֶׁיךָ לְקַרְא.

וּכְשֶׁהַבֹּקֶר אוֹר

בְּשׁוּלֵי שִׁיר לְרֵעַ צָעִיר

פְּשׁוּט הַשִּׁיר לְךָ יִחַדְתִּי מִכָּל שִׁירֵי הַשָּׁרִים;
מְעַט הַלּוֹט, מְעַט צָרֵי וּמְעַט דְּבַשׁ הַשָּׁקָרִים.
בַּקִּיץ הַבָּא עִם שָׁלְהָיו, עֵת שָׂרָב יְדֵ אֲפָרִים
וְהַנָּהָר כִּי יֶחֱרַב וְיִבָּשׁוּ מֵימָיו הַנִּמְהָרִים –
תִּמְצָא בּוֹ הַרְבֵּה חֲרָסִים; טְהוֹרִים, אֲמָנָם – נִשְׁבָּרִים.

כְּגוֹעַ פְּנִימָה

הַשֶּׁמֶשׁ בָּאָה כְּבָר.
דְּמְדּוּמֵי
עֶרֶב אָבִיב
הָאַחֲרוֹנִים
תַּמּוּ, סָלְקוּ.
אֵט הִתְלַבְּשָׁה הַדְּמָמָה בִּלְבוּשֵׁי
הָאַפְלָה וְתִפְרֹשׂ עַל הַגָּו כְּנָפֶיהָ.
עִם רֵעִי, הַיָּגוֹן הַשָּׁחוֹר, לֹא יִבָּגֵד־בִּי עֲדֵי־עַד,
הָלְאָה אַרְחִיקָה נְדוֹד
מִפְּרָיָה הַסּוֹאֲגֶת.
זֹהַר הַפַּחַר מוֹסֵף אֶת קִסְמוֹ
בְּלַחַשׁ עָלַי אֵילָנוֹת;
הַנְּמִיר בַּמֶּרְחָק
עֶצֶב מְשַׁפְּיֵעַ עַל הַנַּרְדִּינָה מְשִׁירוֹ.

וְאָנֹכִי הוֹלֵךְ הָלוֹךְ וְהָרֵחֵק אֶל חֵיק הַלָּיְל.
דּוּמִיָּה עַל הַכֹּל
אִוְשַׁת הָעֵץ חֲדָלָה
וְסִלְסוּלֵי הַנָּמִיר בַּמֶּרְחָק
הוֹלְכִים וְגוֹוָעִים,
כְּגִוְוַעַ פְּנִימָה
כְּלִבּוֹ שֶׁל אָדָם
זַעֲזוּעֵי אַהֲבָה חֲשָׁאִית,
שֶׁאוֹתָהּ לֹא תָּהִין
לָאֱהוֹב
עַד הַתֹּם.

מראש גבעת השתיקה

עַל־רֹאשׁ־סֶלַע יָשַׁבְנוּ, וְחָשַׁבְנוּ חֶשְׁבּוֹן עַל הָאִי־אֶפְשָׁרִי הַגָּדוֹל.
וַתַּהַר שְׁתִיקָתֵנוּ וַתֵּלֶד אֵימָתָהּ.
וּלְעֵינֵינוּ, הִנֵּה מֶרְחַב־יָהּ מִשְׁתָּרֵעַ,
וְעַל־הָאֹפֶק יִשְׁקוּ הַשָּׁמַיִם לָאָרֶץ
וּשְׁגֵיהֶם יִתְמַזָּגוּ. — — —
וַאֲנַחְנוּ גֶּשֶׁב נָחָרִישׁ, נִסְתַּפֵּל בַּמֶּרְחָק הַנִּשְׁגָּב וְנַחְשֹׁב עַל הָאִי־אֶפְשָׁרִי.

השירים ״בְּלֵיל סילווסטר״, ״כגוע פנימה״ ו״מראש גבעת השתיקה״ נכתבו בשנות העשרים לְמאה ונדפסו תחילה בספרו של לנגר ׳פיוטים ושירי ידידות׳ (פראג, 1929). שני האחרונים מופיעים גם בספר ׳מעט צרי׳ (תל־אביב, 1943). במרבית המקומות בהם שונה הנוסח המאוחר מן המוקדם, העדפנו כאן את הנוסח המוקדם הנראה לנו יותר. ״בשולי שיר לרע צעיר״ פורסם לראשונה ב׳דבר׳, 21.8.42 (העורך).

מנחם פרי

גורל הגן

על המהלך התמאטי החדש בשירת יאיר הורביץ
ועל קודמיו[1]

א

יש הסכמה נרחבת למדי בקהיליה הספרותית שלנו על ערכה של שירת יאיר הורביץ. אבל רבים מקוראיה וממעריציה של שירה זו עדיין מגיבים עליה כעל קיבוץ של ״מכיתות יופי״, כעל שורות מהֲלכות קסם, שתפקיד הקוראים למולָן הוא זה של ״אוסְפי פרחים בנוגה רד״ או של חוֹזֵי אווירה, ולאו דווקא של עוקבים צעד־צעד אחר ההצטברות הסמאנטית של השיר. בעוד שרבים מתלוננים על קשיי ההבנה שעוֹרֵם השיר של הורביץ, קל להם יותר להתמכר לסוגסטיביות שבשִׁברי התמונות ושבמַצלולים.[2] אם נאמר כי קורא־מְמַמֵּש אמור להבין את המשמעויות המוצבות בְּטקסט, אך בו בזמן הוא גם מופעל על־ידי הטקסט וחוֹוֶה את האפקטים שלו (בין שני האספקטים הללו של מימוש־טקסט יש, כמובן, פעילות גומלין) — הרי שאצל קוראי שירו של הורביץ נוטה הכף בפירוש לפעילות השניה, החוֹוָה.

נטיה זו של הקוראים אינה לחלוטין חסרת־בסיס בשירים עצמם. אכן, רבים השורות והשירים אצל הורביץ הבוראים איזשהו מארג מוחשי, נוֹפי — ובו גודש של צבעים, אורות, מים, צמחים, אלמנטים מרוככים, נְסוּכים ומתמזגים וכיו״ב — אשר מהווה קורלאט לרגע חווייתי; תמונות כאלה, אם בוחנים אותן במלוֹאן ואין מסתפקים במרכיב זה או אחר שלהן — אי־אפשר לראות בהן (בגלל סיבות שאסביר) תמונות הקיימות באיזשהו נוף חיצוני שהשיר מבקש לשקפו, ואף אי־אפשר לראותן כהארה סובייקטיבית של נוף קיים. תמונות מומצאות ומסוגננות אלה אינן אלא יצוגים פיגוראטיביים סבוכים של מצבים רגשיים, ובמוקדם או במאוחר הן נעשות בלתי־אפשריות בתור תמונות נוף גרידא. אולם התומר החושי המשוקע בהן, לאחר שהקורא מממשו מן המלים ומפעילו כאימאג׳ מנטאלי (״רואה אותו בדמיונו״) — עשוי להשפיע בלתי־אמצעית, ולהשרות למשל נועם, רוך, ובו בזמן אף להעמיד תחושות אלה במתח, בצרימה, תחת ״איזום״ כלשהו של תחושה מנוגדת, וכל זה עוד קודם שהקורא יִנסח לעצמו ניסוח מוּשׂגי את משמעותן. שורות כגון אלה שאצטט מיד, המבקשות למסור מצב מלאוּת מיוחד במינו של נפש מתמלאת ריגוש, מצב העומד על החוט הדק שבין תחושת יופי לתחושת כאב וצער — הן שורות מַפְעִילות, המשרות בקורא תחושות באמצעות הפעולה הבלתי־אמצעית של תומריהן התושיים: ״עומדים המים כמו מים בעולם שכולו ים / כחול ים המים וירוק ים המים והולך / אפור היִם אֵי־רחוק כמו דמעה שבורה על מים, / עד משבר, עד הר מים, / והולך משם הים ועומד עליו גון נחושת מוּזָם / נדמֶה כחכליל־העֲנב בהתכהות אֵי־רחוק ריקוּעַ עמוק / [...]״ (9). תיאור הדרכים בהן מַתְגִּבר הורביץ את האפקטים הללו של תמונותיו יצטרך לחכות לפעם אחרת, שהרי מאמרי זה עוסק באספקט אחד של הקוטב ההפוך של שירת הורביץ — קוטב המבנה התמאטי שלה.

אם קל להילכד בקסמם של פרטים מתוך התמונות שבשירים — קשה הרבה יותר לנסח מה הן ״אומרות״ בדיוק (במיוחד אם מבקשים לקחת בחשבון את שִׁפעת פרטיהן), או אף לבנותן כשלעצמן. זאת, לא רק בגלל התחביר הסבוך של שירת הורביץ, קשיי צירוף המלים, שעליהם — על הקשיים ועל הפונקציונאליות שלהם — כבר דובר הרבה.

[1] מאמר זה נשען על קבצי שיריו של י. הורביץ: ׳שירים מן הקצה הנמוך׳ (מגו שיר, 1962); ׳שירים ללוֹאיס׳ (עכשיו, תשכ״ג); ׳סַלְוִירון׳ (עכשיו, 1966); ׳בעיר שרקיעים לה אין ומרגועה מחסה׳ (גוג, 1968); ׳עונת המכשפה׳ (דגה, תש״ל); ׳נרקיסים למלכות מדמנה׳ (ספריית פועלים, 1972); ׳שירים 1960—1973׳ (ספרי סימן קריאה, 1974); ׳בשבתי לבדי׳ (ספרי סימן קריאה, 1976). הספר ׳שירים 1960—1973׳ כולל גם את מרבית שירי קודמיו. כאשר לא יצויין אחרת יַפנו מספרי העמודים אליו. כמו כן אתייחס גם אל פרקי פרוזה של הורביץ — ״חבלים שמחכים״ — שנדפסו ב׳סימן קריאה׳ 5, וכן אל שיריו הנדפסים בחוברת זו (7) של ׳סימן קריאה׳.

[2] גם המאמרים על הורביץ, למרות מספרם ההולך וגדל, מתחמקים ברובם מן הצורך להבין שירה זו. מן המאמרים שנכתבו על הורביץ ושיש בהם התמודדות רצינית, ראויים לדעתי לציון שלושה: רצנזיה מוקדמת של מ. ויזלטיר, ״שקיפות ירוקה״ (שנדפסה ב׳הארץ׳ עם צאת ׳סלויון׳ ונדפסה שנית ב׳עכשיו׳ 19—20); מאמרו של ב. ערפלי ״מעשה ביום טוב: על ׳שיר אביב׳ ליאיר הורביץ״ (ב׳סימן קריאה׳ 1); ובמיוחד מאמרו החשוב של נ. קלדרון, ״מחוזות עדנה כואבים״ (ב׳סימן קריאה׳ 2). בשורת נקודות נשען מאמרי על זה של קלדרון או מפתחו; בנקודות אחרות אני מתיימר לתקן את קביעותיו.